

A KERESZTYÉNSÉG TÖRTÉNETE

ÉLET- ÉS JELLEMRAJZOKBAN

KÖZÉP- ÉS POLGÁRI FIÚISKOLÁK III. OSZTÁLYA
SZÁMÁRA

A MAGYARORSZÁGI REFORMÁTUS EGYHÁZ EGYETEMES KONVENTJÉTŐL
MEGÁLLAPÍTOTT TANTERVNEK MEGFELELŐEN ÍRTA

RÉVÉSZ IMRE
REFORMÁTUS LELKIPÁSZTOR

HARMADIK, TELJESEN ÁTDOLGOZOTT KIADÁS

Kapható a kiadótulajdonos: Debrecen sz. kir. város és a Tiszántúli ref. egyházkörület könyvnyomda-vállalatánál, továbbá a főbizományosoknál: „Méliusz” könyvkereskedés Debrecen; Bethlen-könyvkereskedés Budapest, Kálvin-tér 8. szám; Református főiskolai könyvkereskedés Sárospatak; Kis Tivadar könyvkereskedése Pápa.

Előszó a harmadik kiadáshoz.

Ez a harmadik kiadás — a változatlan másodikkal ellentétben — teljesen átdolgozva és jelentékeny megrövidítve hagyja el a sajtót. Az átdolgozásnál a lehetőségig figyelembe vettetem a vallástanároknak és vallástanító lelkészeknek a könyv tartalmáról és használhatóságáról az Egyetemes Konventhez eljuttatott tanulságos bíráló észrevételeit s az átdolgozásra vonatkozó tanácsait. Hogy minden kritikát és minden óhajt nem honorálhattam, az természetes. A könyvnek megvan a maga egységes alapkoncepciója s a részei ebből ágaznak ki szervesen. Nem könnyű tehát tetszés szerint elhagyogatni belőle, vagy új részeket toldani hozzá.

Ezt az alapkoncepciót egyébként maga a konventi tanterv szabja meg, így: „*Cél: bemutatni hitünk hőseinek életében a keresztyénség ható erejét, amint az a keresztyén vallás elterjedésében, egyesek és tömegek életének átalakításában érvényesült... Nem összefüggő egyháztörténet... az egyháztörténet minden összessé mint háttér szerepel, amennyiben az életrajz megértéséhez szükséges. A hithősök, mint Krisztus ügyének képviselői emelkednek ki a keretből s így lesznek lelkesítő példákká.*” (102—1923. Egyet. Konv. határozat.)

Ebből világos, hogy egy így meghatározott célú és módszerű könyvben semmiféle mesterkedéssel nem lehet érvényesíteni pl. némely bírálóknak azt az egyébként megfontolást érdemlő gyakorlati kívánalmát, hogy az, tekintettel a középiskolát a IV. osztály után elhagyó, vagy a polgári után tovább nem tanuló növendékekre, magyar református egyházalkotmánytant is adjon, vagy hogy általában a magyar protestáns egyháztörténelemre fektesse a főszínt. Ehhez magának a tantervnek kellene megváltozna, illetőleg a polgári iskolák számára külön könyvnek íródnia, e speciális szükséglet figyelembevételével. Továbbá, minthogy a tanterv a fentidézett sorok szerint kifejezetten egyetemes keresztyén kitekintésű könyvet kíván, nem lehet az ó és a középkori keresztyénség történetét, ill. nőseit sem annyira háttérbe szorítani a protestantizmusával szemben, ahogyan azt több bíráló a „felekezeti öntudat” markánsabb kidomborítása érdekében kívánná. Hiszen a könyv nagyobrak fele így is kizárálag a protestantizmus történetével foglal-

kozik, ami már magában véve igen nagy engedmény, a történelmi előadás arányosságából (1500 és 400 esztendő!) a felekezeti öntudat jogos, de nem kizárolagos érdekének. Szilárd elvi meggyőzésésem, amelyből nem tudok engedni, az, hogy református öntudat és evangéliumi katholicitás nem állhatnak egymással ellentében és nem nevelhetünk igazán jó reformátusokat, ha mesterségesen kisebbítjük előttük az ó- és középkori keresztyénség nagyait és szépségeit.

Meg kell még jegyezniem egyes felmerült kívánlalmakkal szemben, hogy a Luther és Kálvin bőséges tárgyalása mellett a Zwingli alakját részletesen megrajzolni fölöslegesnek tártpm, mert az ő életében és jellemében — halálának körülményein kívül — nem igen találok olyan elsőrendűen heroikus vonásokat, amelyek éppen a gyermeki lelkekre különös vonzóerőt gyakorlhatnának. Még fokozottabb mértékben áll ez Méliusz Péteried Azt talán nem kell erősítetnem, hogy ezzel egyikük valódi történelmi nagyságából sem akarok lefaragni csak egy szemernyit is.

Arra pedig most sem tudtam elszánni magamat, hogy a könyvet az első pünkösd történetével, meg a Pál apostol alakjával és munkásságával kezdjem. Nem pedig azért, mert ez meggyőződésem szerint még az újszövetségi kijelentés történetébe tartozik, tehát a II. osztály anyagába. Igaz, hogy a jelenleg használatos II. osztályos könyv csak az első pünkösd történetéről szól, az apostoli misszióról ellenben már nem emlékezik meg; de ezen a hiányon néztem szerint ott kell segíteni. Pálnak és a többi apostoloknak óriási jelentőségű alapvető munkáját különben sem lehetne itt egy bevezető fejezetbe úgy beszorítani, hogy minden lényegest elmondjunk benne. Itt semmiféle történeti elbeszéléssel nem lehet helyettesíteni magát a Cselekedetek Könyvét s általában az Újszövetség apostoli részét, amely úgy is ott van — legalább ott kellene, hogy legyen — folyvást tanulmányozva már a II—III. osztályos diákok kezében. Hadd érezze és lássa meg már a kis tanuló, hogy a keresztyénség és az egyház egész élete történetének döntő alapvetése már ott, a Bibliában előadottak által megtörténik s minden, ami után a következett, belőle is kellett, hogy következzék s amennyiben nem belőle következett, nem volt helyes.

Szeretném, hogyha könyvem e mostani alakjában, amennyi sok töprengést, vívódást és fáradtságot fordítottam a szinte mondatról-mondatra való átdolgozására, annyival bizonyulna használhatóbbnak is.

Debrecenben, 1929 december legvégén.

R. I.

I.

Az első keresztyének.

1. A keresztyének a római birodalomban. Amikor a keresztyénség terjedni kezdett, a föld kereksségén a római birodalom volt a leghatalmasabb ország. De már akkor sok mindenféle baj emészttette ezt az óriás birodalmat. Egyesek tömérdek vagyont halmoztak fel, a nép nyomora pedig ijesztő volt. Az urak, mint állatokat sanyargatták rabszolgáikat, a rabszolgák halálosan gyűlölték uraikat. A közügyekkel keveset törödtek. A hazaszeretet kialvóban volt. Naplopás, dőzsölés uralkodott. E mellett még a hitüket is elveszítették a birodalom lakói. Régi pogány isteneikben már nem tudtak többé hinni, Új vallások keletkeztek, de a lelkek egyikben sem találtak megnyugvást.

Hatvan-nyolcvanmillió pogány közt élt a néhány ezei keresztyén. Ebben a szomorú világban ők voltak „a földnek savai, a világ világossága” (Máté 5: 13, 14). így parancsolta ezt nekik mennyei Urok, a Jézus Krisztus. Öröla nevezték magukat keresztyéneknek (krisztiánuszoknak), azaz krisztuskövetőknek. Örömmel követték Őt, mert Őneki köszönhettek minden jót az életükben. Ő ismertette meg velük az igaz Istant, a szerető és megbocsátó mennyei Atyát. Nemcsak tanította őket, nemcsak jó példát adott nekik, hanem meg is halt a bűneikért. Halála kibékítette őket Istennel. Föltámadása eloszlatta halálfélelmüket. Ezért hittek benne rendületlenül és a hitük meglátszott az életükön is.

Az első keresztyének szakítottak a bűnös pogány életmóddal. minden dolgukkal Krisztust igyekeztek szolgálni. Valami egyszerű hajlékban vasárnaponként, de más napokon is összegyülekeztek. Imádságokban, énekekben dicsérték a mennyei Atyát. Áhítatosan olvasták és magyarázgatták a Jézus Krisztusról szóló prófétákat és evangéliumi történeteket. A Mester rendelésé szerint megtartották a szent vacsorát az Ő emlékezetére.

Ezeken az istentiszteleteken és szent vacsorákon egymá; mellett ült és testvéri csókot váltott egymással gazdag és szégyény, úr és rabszolga. A szeretet egybeforrasztotta őket. Égi test tagjainak érezték magokat, a test fejének pedig Krisztusi

tekintették. Ezt a csudálatos „Krisztustestet”, a hívő keresztyének társaságát neveztek görög-latin szóval *ekkléziának*, azaz elhívott szent gyülekezetnek. Ennek a magyar neve: *egyház*. S az egyház tagjai tettekkel is megmutatták, mennyire egy testhez tartozóknak érzik magukat. Nem türték, hogy bárki is szükséget szenvédjen köztük. Szegényeikről, betegeikről, özvegyeikről, árváikról állandóan gondoskodtak. Külön gondviselőkkel, úgynevezett *diakónusokkal* — azaz, szeretetből szolgáló férfiakkal meg nőkkel — gondoztatták őket. Sorsukat annyira a szívükön viselték, hogy elnevezték őket a gyülekezet kincseinek. Mindig készek voltak segíteni egymáson. Sőt még a pogányoktól sem vonták meg segítségüket. A pogányok nem is győztek rajtuk csodálkozni. „*Nézzétek — mondta — mennyire szeretik egymást, mennyire készek meghalni egymásért!*”

2. A keresztyénüldözések; a vértanúk; a keresztyénség győzelme. Csöndesen, békésen éltek a krisztuskövetők a római birodalomban. Becsületes kenyérkereső munkával tartották fenn magukat. Pál apostollal azt tartották, hogy aki nem dolgozik, ne is egyék. Tisztelték a világi felsőséget és engedelmeskedtek neki. Hanem azért pogány környezetük mégsem nézte őket jó szemmel. A bűnös életükben megmaradt pogányok kaján gyűlölködéssel tekintettek keresztyénné lett társaikra. Ezt a gyűlöletet szította a zsidók áskálódása is. Már ők kezdték a keresztyénekről rágalmakat terjeszteni. Ezeket aztán a pogány csöcselék kedvtelvező szőtte-fonta tovább. így terjedt el például az, hogy a keresztyének emberhűst esznek, szamárfejet imádnak. Különösen olyanok kaptak ezeken a gonosz meséken, akik a keresztyénség terjedésétől a kenyérüket félgették: pogány papok, jövendőmondók, varázslók, bálványképcsinálók, áldozati húsárusok.

De a keresztyének viselkedése nemsokára szemet szúrt a, római állami hatóságoknak is. Ezek a keresztyénekben azt találták a legnagyobb bűnnek, hogy nem akartak áldozatot bemutatni az istenként tisztelt császárok szobrai előtt és nem akartak azoknak a nevére esküdni. Ezt abban a pogány világban éppen olyan súlyos bűnnek ítélték, mint hogyha ma valaki az ország címerét vagy zászlóját gyalázza meg. A keresztyének pedig éppen csak ebben az egy dologban nem lehettek engedelmes alattvalók. Ebben ők, az apostolok szavai szerint, inkább akartak Istennek engedelmeskedni, mint az embereknek. — E miatt aztán megkezdtődött üldözöttséük.

Az állami hatóságok szép szóval vagy válogatott kínzásokkal rá akarták bírni a keresztyéneket, hogy a császárok szobrai előtt áldozzanak. Ha megtették, ezzel mentagadták a hitüket, de megszabadultak. Ha nem, úgy halál várt reájuk, mégpedig rendszerint, nagyon kínos: vízbefojtás, keresztrefeszítés, máglya. Sokszor még ezeknél is rettentőbb halálnemeket eszeltek ki

számukra. Így **Nero** császár, a félkegyelmű zsarnok, aki Krisztus után 64-ben először kezdett római részről nagy keresztyénüldözést, Róma városa ebben az esztendőben leégett és a nép azzal gyanúsította a császárt, hogy a várost őrült kedvtelésből ő gyújtatta föl. Nero, hogy ezt a gyanút magáról elhárítsa, az ártatlan keresztyénekre fogta rá a gyújtogatást. Vadállatbőrökbe varratta őket s vérebekkel hajtóvadászatot tartott rájuk palotája kertjében. Másokat szurkos vászonba kötöztetve megygújtatott s ezekkel a borzalmas emberfáklyákkal világította ki a kertjeit. Az utána következett császárok is. megengedték, hogy a keresztyéneket a cirkusz vadállatai elé dobják, így akarták mulattatni a csőcseléket s feledtetni vele éhségét és nyomorát.

Nero idejétől kezdve két és fél évszázadig folytak ezek az üldözések. A keresztyének hite nagyon kemény próbára volt téve. Sokan nem is álltak meg ezt a próbát. De az igazi hívők serege nem lett árulójává Krisztusának. Tanúbizonyását tett mellette a kínjaival s ha kellett, a halálával. így támadtak a mártírok, vagyis vértanúk. mindenféle emberek voltak közöttük: főurak, úrnők és rabszolgák, törödött aggok és zsenge ifjak, kézmuvesek és katonák. De mindegyik úgy érzett, mint az első vértanú *István*, aki, mikor a zsidók agyonköveztek, így kiáltott: „*Uram, ne tulajdonítsd nékik e bűnt!*” (Ap. Csel. 7: 60). Mindegyik azt vallotta, amit a szintén vértanúhalált halt Pál apostol · *yjioig sem élet, sem halál... nem szakaszthat el minket az Istennek szerelmétől, mely van a mi Urunk Jézus Krisztusban*” (Róm. 8: 39). Mikor az aggastyán *Polykarpust*, Szmirna püspökét a helytartó felszólította, hogy esküdjék a császárra és káromolja a Krisztust, ő így felelt: „*Nyolcvanhat esztendeje szolgálok őneki és ö soha meg nem bántott engem: hogyan átkozhatnám most én az én királyomat, akinek tüdősségemet köszönöm?*” A helytartó erre megfenyegette, hogy tűzhalálra fogja ítélni. „*Az a tűz — monda —, amelyikkel te fenyegetsz, hamar ellobban. De az eljövendő ítéletnek tüze örök.*” *Ignatiust*, Antióchia nagy püspökét Rómába hurcolták, hogy ott a cirkusz fenevadai elé vessék. Hosszú útja alatt rabláncai között ezt írta egyik levelében: „*Isten bázája vagyok én; a vadállatok joga majd megőröl, hogy Istennek tiszta kenyere legyen belőlem.*” *Blandina*, a törékenytestű kis gall rabszolganő, valamennyi kínzóját kifárasztja állhatatosságával, amint csengő hangon ismétlik elfehérült ajkai az egyszerű igazságot: „*Én keresztyén vagyok. Mi nem cselekszünk semmi rosszat.*” — „*Kicsoda a ti Istenetek?*” kérdei *Photinustól*, az agg, elgyöngült lyoni püspöktől a vallató bíró. „*Ha méltó volnál rá, te is tudnád*” feleli ez, amire a körülálló bőszült csőcselék ökölc sapásokkal, rúgásokkal ront rá és félholtra veri. A numidiai mártírokat megkérdezi a helytartó, nem kívánnak-e gondolkozási időt, mielőtt végleg elutasítanák

maguktól a kegyelmet. „*Nem — feleli valamennyiök nevében Speralus — egy ilyen bizonyos dologban nincsen szükség tanácsra és megfontolásra.*”

A vértanúk e szent hősiességének csodálatos hatása lett. Az üldözések közben nemhogy apadt volna, de folyton szapordott a keresztyének száma, annyi szívet megnyert ez a dicső példaadás. Így teljesedett be egy nagy keresztyénnek, Tertulianusnak a mondása: „*A keresztyének vére magvetés.*”

Az üldözök tehát nem jól számítottak. A keresztyének nagyobb erővel rendelkeztek, mint aminő a fegyver. Ezért nem lehetett őket megtörni. A legkíméletlenebb üldözést *Decius* és *Diocletianus* császárak indították. De ezek sem bírtak velük. Végre is a római birodalom volt kénytelen lerakni előttük a fegyvert. *Constantinus* császár nemcsak megengedte 313-ban, hogy vallásukat szabadon gyakorolják, de ő maga is keresztyén hitre tért s a keresztyén egyházat a birodalomban nagy hatalomhoz és tekintélyhez juttatta. Ezért a keresztyének, hálából, „Nagy”-nak nevezték el.

Az egyik utódja, *Julianus* császár még egyszer ellene támadt a keresztyénségnek. Ő a régi pogány vallásért lelkesebb s nagy erővel törekedett annak visszaállítására. De ő is kudarcot vallott. Csalódott szívvé, csatában esett el (363-ban) s a hagyomány szerint ezekkel a szavakkal halt meg: „*(Ggőztél, Galileai !*”

II.

Az első szerzetesek.

1. Remete Antal és követői. *Julianus* császár bukása után a keresztyének nyugodtan élhettek a világban. De csakhamar túlságosan meg is szerették a világot. A legtöbbje éppúgy futott már a vagyon és a mulatság után, akárcsak a pogányok. Krisztust pedig már csak pusztta ceremóniákkal tisztelték, ahogyan a pogányok a maguk isteneit.

De azért mindig voltak komoly keresztyének is. Ezeknek fájta ez az állapot. Attól féltek, hogyha ez tovább is így tart, az egész világot összetöri Isten haragja. Menekülni akartak ebből a veszedelemből s ki akartak belőle menteni más lelkeket is.

Közép-Egyiptom egy kis helységében élt egy vagyonos keresztyén házaspár. Ezeknek volt egy *Antonius*, magyarosan Antal nevű fiuk (szül. 250 körül). Komoly, gondolkozó gyermek volt. Alig serdült ifjúvá, teljesen árván maradt. Kezde észrevenni, hogy szüleitől öröklött vagyona sokkal több gondot okoz neki, mint örömet. Elgondolta: mennyivel boldogabb lelke voltak az apostolok és az első keresztyének a maguk szegénységében. Ez járt az eszében akkor is, amikor egyszer a

templomba ment. Ott aznap éppen a gazdag ifjú történetét (Máté 19:16—22) olvasták fel az evangéliumból. Antal tépélődő lelkére villámcsapásként hatottak Jézus e szavai: „*Ha tökéletes akarsz lenni, eredj, add el vagyonodat és oszd ki a szegényeknek; és kincsed lesz mennyben; és jer és kövess engem.*” Hazament; földjeit, pénzét szétszottatta faluja szegényei közt. Most már szabadnak érezte magát. Nem is akart többé semmivel sem törödni a saját üdvösségen kívül. Hogy ebben semmi meg ne akadályozza, otthagya egyetlen testvérét, rokonait, faluját és a vad egyiptomi sivatagba húzódott. Úgy gondolta, hogy ott majd könnyebben tud a lelke Istenhez emelkedni, mint a világ zajában. Készakarva kereste a legsivárbabb magánosságot. Előbb sírboltokban lakott, azután egy elhagyatott várromban. Azt hitte: minél jobban megsanyargatja a testét, a lelke majd annál tisztább lesz. Annál jobban le bírja győzni a bűn kísérteit s annál biztosabban a mennybe jut. Ezért csak kenyéren és vizén élt, de néha napokig nem nyúlt ahhoz sem. Öltözete állati bőrből készült egyetlen darab ruha volt. Ezt az életet élte Antal több mint nyolcvan esztendeig. A sivataglakót görögül *erémitész-nek* mondják s ebből lett a magyar *remete* szó. Száz éves elmúlt Antal, amikor meghalt, abban a hitben, hogy igazi és tökéletes keresztyén életet élt.

Antalnak a híre csakhamar elterjedt a környéken és egész Egyiptomban. Nagyon sokan voltak a keresztyének között olyanok, mint ő. Ezek a rossz világból legalább a saját lelküket tisztán akarták kimenteni. Az ilyenek aztán tömegesen keresték fel őt pusztai remetésében. Áhítattal hallgatták tanít ásai- és követni kezdték példáját. Egyiptomnak, majd Elő-Ázsiátnak sivatagai, vadonjai remetékkel népesültek meg. Ezek túl akartak tenni a testsanyargatásban még Antalon is. Ezt ők a test „gyakorlásának” mondták, görögül aszkézisnek; ezért nevezték az ilyen embereket *aszkéták-nak*. Egyesek éjt-napot imádságban töltötték s mindenféle mesterséges módon heteken át álmatlanságot erőltettek magukra. Mások vad hegyekben bolyongva, csak fűvel táplálkoztak. Némelyek pedig valami magas oszlopra másztak fel s annak a tetején állva töltötték el egész hátralevő életüket. Ilyen volt a híres „Oszlopos” Simeon, aki 30 esztendőt töltött el egy emeletnyi magasságú oszlop tetején állva és hetenként csak egyszer táplálkozva.

2. A szerzetesség Keleten. Az aszkéták nem mind mentek Antal módjáratúságba. Némelyek, a Bibliát tanulmányozva, rájöttek, hogy az ilyen remetéskedés nem tetszhetik Istennek. Ezek aztán *társaságokba* állottak össze. így, ha a bűnös világot elhagyták is, nem fenyegette őket teljes elvadulás. Közösen imádkozhattak és dicsérhették az Istant. Egymás példájából több erőt meríthettek. Szomorúságukban vigasztalhatták egymást, bajaikban segíthettek egymáson. Egyiptomban és a Keleten már a

IV. században sok ilyen kis társaság alakult, nemcsak férfiakból; de nőkből is. Ebben az időben már az egyház legkiválóbb püspökei: is kedvelték az aszkéta életmódot. Ők is ezt tartották igazi és tökéletes keresztyénségnak. Ezért ezeknek az aszkéta-társaságoknak is pártját fogták. Őnekik lehet köszönni, hogy az aszkéták a maguk kis telepein szigorú rendhez szoktak. Istennek nemcsak elmélkedéssel, imádkozással, önsanyargatással, hanem testi és szellemi munkával is igyekeztek szolgálni. Megállapított életrendjük volt. Az ilyen rendezett, szervezett férfi vagy női aszkéta-társaságot hívják (régi magyar szóval) *szerzetnek* és tagjait *szerzeteseknek*. A szerzet alaptörvénye hármas volt. A belépőnek le kellett mondania a házas és családi életről, semmi vagyonnal nem volt szabad bírnia s végül föltétlen engedelmességet kellett fogadnia előljárója iránt. Előbb mindegyik szerzetesnek külön kis kunyhója volt a közös telepen. Utóbb nagyobb épületeket emeltek az együttlakásra, ahol mindegyik külön kis szobácskában, cellában lakott. De a napnak és az éjnek pontosan meghatározott óráiban közös áhítatra gyűltek össze s együtt végezték sovány étkezéseiket is. Öltözetük durva daróc volt, lábbelijük saru.

3. A szerzetesség Nyugaton. Keletről csakhamar átvándorolt a szerzetesség Nyugatra is. A római birodalom nyugati felének lakossága ezekben az időkben nagyon nehéz napokat látott. Megindult a nagy népvándorlás: mindenfelől özönlött be a határokon a sok vad, barbár néptörzs. Az egykor győzhetetlen római hadsereget összetörték. Dúlták a városokat, rabolták a lakosokat, pusztították a műveltséget. Ez eggyel több ok volt arra, hogy az emberek a világot megutálják és igyekezzenek belőle menekülni. El is szaporodtak a szerzetes-társaságok. A VI. században pedig egy bölcs itáliai remete, *Benedek*, olyan példás szerzetes-társaságot alakított (529), hogy azután a későbbiek is mind ezt fogadták el mintájuk. Ez volt a híres „Benedek-rend”, t. i. az a szerzet, amelyik a Benedektől megállapított rendtartást fogadta el. Ennek a rendnek sokat köszönhet az egész nyugati Európa. minden összeomlott a barbár hódítók csapásai alatt, de ott, ahol ez a rend megvetette a lábat, megmaradt vagy új életre kelt a műveltség és a jó erkölcs. A szerzetesek erős falakkal körülvett monostorokban, klastromokban laktak (monasterium = szerzetesek lakóhelye, claustrum = zárt hely, zárda). Messze vidékeken sokszor egyedül ezek voltak védett helyek, ahol menedéket találtak a sanyargatott lakosok, kenyерet az éhezők, ápolást a betegek. A szerzetesek őrizték és fejlesztették a tudományt, terjesztették a művelést.: másolgatták a régi híres írók, tudósok műveit, iskolát tartottak fenn. A klastrom környékén pedig művelés alá fogták a földet; őserdőket irtottak, megküzdöttek a vadállatokkal. Idővel az idegen hódítókat is megtanították a szántás-vetés

munkájára s ha még pogányok voltak, megnyerték őket à keresztyén hitnek.

4. A „szentek”. Csodállattal *csüngött* a szerzeteseken az egész keresztyén nép. Valami emberfölöttit láttak bennük. Azt hitték, *hogy igazi és tökéletes keresztyén élet csak a klastrom falai között lehetséges*. Aki maga nem lehet szerzetessé, az is eljuthat ugyan az üdvösségebe, de nem olyan gyorsan és biztosan, mint a szerzetes. Ezért szükséges is, hogy a szerzetesek imádkozzának a közönséges hívők lelke üdvösségeért az Istenhez. Isten a tökéletes keresztyének kedvéért nézi el a közember keresztyén-ségének nagy hiányait. Azok a maguk sanyargatásával különös érdemeiket szereznek az üdvösségre. Ez az érdem olyan sok, hogy nemesak nekik maguknak elég, de a közembernek is jut belőle. A híres, nagy remetéknak, aszkétáknak, szerzeteseknek, meg a nagy vértanúknak különösen sok érdemet tulajdonított a nép. Haláluk után csontjaikat, ruhájuk foszlányait és egyéb maradványaiat, úgynevezett *ereklyéiket* (a reliquiae == maradvány, latin szóból), majd képeiket, szobraikat is éppúgy kezdték tisztelni, mint ahogy a pogányok tisztelték a maguk isteneit és azoknak képmásait. Kizárolag őrájuk ruházták a *szent* nevet, pedig ez, a Biblia tanúsága szerint, Istennek minden igaz gyermekét megilleti. Olyan tiszteletben részesítették őket, hogy a mellett még Istennek és Jézus Krisztusnak a tisztelete is elhomályosult. Ez pedig már a pogányság visszatérése volt.

Mindez azt jelenti, hogy a keresztyének között ekkor már feledésbe merült a nagy bibliai igazság: *az, hogy Isten előtt nincsen emberi érdem*. A remeték, aszkéták, szerzetesek nagyon tévedtek, mikor azt hitték, hogy Isten előtt kedvesebb az ő életmódjuk, mint a világban élő embereké. Isten csak a bűnös életmódot nem kedveli. A bűnei ellen harcolni pedig nem érdeme, hanem kötelessége minden keresztyén embernek.

De abban a romlott, düledező világban még így is nagy áldás volt a szerzetesség. Isten jót hozott ki a tévedésből, felhasználta a maga bölcs céljaira.

III.

Ágoston.

1. Ágoston ifjúsága és megtérése. A szerzetesek érdemeiket akartak szerezni Isten előtt. A többi keresztyének pedig már mindenféle jócselekedetet érdemnek kezdték tekinteni. Különösen Istennek tetsző dolognak tartották az alamizsnálkodást, a böjtöt. És azt gondolták, hogy az üdvösség nem más, mint az ilyeneknek a béré, a jutalma. Csak akarni kell és üdvözülnünk! így gondolkozott az akkorai keresztyének nagy sokasága. Csak

önmagukban bíztak és nem vették komolyan az Isten kegyelmék
De voltak azokban az időkben is komoly keresztyének, akik nem
így gondolkoztak. Ilyen volt különösen Ágoston.

Eredeti latin neve Aurelius Augustinus volt. Északi Afriká-
nak, az akkor úgynevezett Numidiának (ma Algír) egy kis
városában, Thagastéban született 354-ben. Az atyja, aki tekin-
télyes városi tanácsnok volt, nagy áldozatokat hozott nagyesszű
fia neveltetéséért. A fiú tanult is szorgalmasan. De mikor el-
került a szülei háztól, hogy felsőbb iskolákra menjen: rossz
társaságba keveredett. Kicsapongó életbe merült. Tehetségevel
és becsvágyával még így is képes volt befejezni tanulmányait.
Fényes világi pályák álltak nyitva előtte.

Az apja, aki lélekben pogány volt, örült ennek. Nem
bánta, akárhogyan él a fia, csak a világban haladjon előre.
De az anyja, *Monnica*, igazi keresztyén volt s ezért nagyon
fájt neki fiának az életmódja. Ő keresztyén hitben nevelte a
gyermek Ágostont, de ez most már hallani sem akart Krisztus-
ról. A híres pogány írókban lelte gyönyörűségét. Élvezetre és
dicsőségre szomjazott. Az anyja már tehetetlennek érezte magát
vele szemben. Csak egyetlen reménysége maradt: Isten, öhöz á-
könyörgött szüntelenül szeretett gyermekéért.

És Isten meghallgatta imádságait. Ágostont egyszer csak
furdalni kezdte a lelkiismeret könnyelmű élete miatt. Meg-
utálta a léha örömöket. Mély tanulmányokba merült. Türel-
metlenül fordult egyik bölcsnek könyveitől a másikéhoz. Végre
az egyiknek tanításai rávezették a helyes útra. Meggyőző-
dött arról, hogy Isten az Ő tökéletes bölcseségét a Jézus
Krisztusban jelentette ki.

Ágostont nagy öröm fogta el, amikor erre rájött. Most már
éjjel-nappal tanulmányozta a Szentírást. Buzgón eljárt a
keresztyén templomba (ekkor már Milanóban lakott) és ott
könnyhullatással könyörgött bűnei bocsánatáért. De a szíve
még nem volt tiszta. Régi bűneibe újra meg újra visszaesett.
Nehéz is volt új életet kezdenie, hiszen ekkor már elmúlt 30 éves.
EZ nagyon fájt neki. Szégyen mardosta a lelkét, de képtelennek
érezte magát az új életre. Végre egy napon belátta, hogy hiába
erőlködik. Megtört és megalázkodott. Zokogva borult le Isten
előtt és teljes megadással bízta rá magát kegyelmére.

Ekkor mintha valami titokzatos gyermekhang ezt mondta
volna neki: „*Vedd és olvasd!*” Fölragadta a Szentírást és talá-
lomra rányitott a Római levél 13. részének 13. és 14. verseire.
És úgy érezte, hogy ezekben egyenesen öhöz á szól az Isten.
Most egyszerre csodás erőt érzett magában. Amire kevéssel
azelőtt még képtelen volt: Krisztus követését most könnyűnek
és édesnek találta. Azonnal szakított bűnös életmódjával az
Ige parancsa szerint. Magányba vonult, hogy szabadabban
önthesse ki hálás lelkét Isten előtt. Az anyja már ekkor nagy-

beteg volt, de szinte repeső szívvel várta halálát, mert — mint a haldokló maga mondotta — többé mér semmit sem kért Istantól, mióta elnyerte ezt a legnagyobbat: a fia megtérését.

2. Ágoston munkássága. A megtért Ágoston új életet kezdetű Pap. lett belőle, később nagytekintélyű püspök északi Afrikának Hippo nevű városában. Nagy eszét most már egészen Krisztusnak és az egyháznak szolgálatába állította. Rengeteg munkát írt. Valamennyi között a legszebbek *Vallomásai* (Confessiones). Ezekben — olyan formában, mintha Istenkel beszélgetne — ifjúságának és megtérésének történetét írta meg. Mindjárt a legelején mondja e gyönyörű szavakat:

„Te, Istenünk, úgy teremtettél bennünket, hogy mi szüntelen ü csak Tehozzád vágyakozzunk. És a mi szívünk nem is nyugszik meg, amíg csak Benned el nem pihen.”

Keményen hadakozott írásaiban az olyan keresztyének ellen, akik azt hitték és hirdették, hogy az ember a maga erején is üdvözülhet. Az aszkéta-életet nagyrabecsülte ugyan, maga is gyakorolta, de tudta, hogy az erőt arra is csak az Isten kegyelme adja. Az egész keresztyén világ nagy tisztelettel figyelt a szávára. De akkor még csak nagyon kevesen voltak, akik teljesen megértették. Csak késő századok múltával, a nagy reformációban ismerték föl igazán a keresztyének, milyen helyesen tanított Ágoston a mindenható kegyelemről.

Ágoston a megtérése után még csaknem egy félszázadig élte új életét., Halála pedig olyan volt, mint a jó pásztoré. Féltett nyája, gyülekezete közül ragadta el egy pusztító ragály a 76 éves aggot akkor, amikor a várost éppen barbárok ostromolták (430). Halálos ágyán bűnbánati zsoltárokat olvasgatott, amelyek egy fali táblára írva ott függetek az ágya fölött.

IV.

Az első nagy pápák.

1. A pápaság keletkezése. A nagy római császárság hatalmát Nyugaton az V. század végéig teljesen összetörték a barbarok. Rómában és Itáliában a hódító germán népek királyai lettek az urak. Ezeknek az uralma alatt a régi, művelt keresztyén lakosságnak rossz dolga volt. A hódítók új törvényeket és szokásokat hoztak be. A régi rendnek és műveltségeknek csak egyetlenegy védelmezője maradt: az egyház. Az egyház hatalma lelki hatalom volt. Ezért a hódítók nem bírtak rajta fegyvereikkel erőt venni. Az egyházat viszont a pápaság tartotta össze.

A pápaság az első keresztyén időkben még nem volt meg. A legrégebbi keresztyén gyülekezeteket úgynevezett *presbiterek*

azaz „vének” kormányozták. Azokat hívták így, akiknek nagyobb hitük és szentebb életük volt, mint a többinek. A presbiterek minden gyülekezetben többen voltak. Később szükségesse vált közülök *egyet* kiválasztani, aki a legfőbb felügyeletet gyakorolta. Ez volt az *episzkoposz*, azaz felügyelő. Idővel az episzkoposzok, magyarosan *püspökök* egyre több tekintélyhez és hatalomhoz jutottak. Ők lettek a legfőbb papok, amíg az alájuk rendelt presbiterekből alsóbb rangú papság lett.

A püspökök sem maradtak sokáig egyenlők. Az egyház már igen népes volt s a püspökeinek száma is annyira megszaporodott, hogy őrájuk is fel kellett ügyelnie valakinek. Több ilyen *főpüspök* (érsek, pátriárka) volt. De ezek fölött meg ott állott a római császár, aki kénye-kedve szerint parancsolt az egyházzal és a püspökökkel már Nagy Constantinus óta. Nemcsak azt rendelte el, hogyan kell az egyházt kormányozni, hanem még azt is ő szabta meg, mit kell a keresztyéneknek hinniök. Csakhogy a Nyugaton ez nem sokáig mehetett így. Ott már ebben az időben nem a hatalmát vesztett császárra hallgatott az egyház, hanem a római püspökre.

Ez pedig azért volt így, mert Róma még azokban a szomorú időkben is a világ első városa volt. Aki onnan beszélt, annak a szavát az egész világ meghallotta. A római keresztyén gyülekezet meg éppen különös becsületben állott az egész világ keresztyénéi előtt. Hiszen ennek a tagjai szenvedtek Nyugaton — Nero alatt — legelőször vértanúságot a Krisztusért. Itt halt vértanúhalált az apostolok feje: *Péter* és a legnagyobb apostol: *Pál*. Sőt a hagyomány, tévesen, azt is beszélte, hogy ennek a római gyülekezetnek *első püspöke* sem volt más, mint maga *Péter apostol*, egy teljes negyedszázadon keresztül. A római püspökök ezt a téves hagyományt igazságnak hitték. És ahogyan Péter az apostolok feje volt: ők úgy akartak feje lenni valamennyi többi püspöknek és az egész egyháznak. A császárral, meg a keleti főpüspökökkel sokszor mégis gyűlt a bajuk emiatt. De Nyugaton a nép annál inkább tisztelte őket és a többi püspök is rendszerint hallgatott rájuk. Ezt a legtöbbször meg is érde-melték a római főpüspökök. Bölcsen vezették az egyházt, összetartották és a barbár hódítókkal szemben védelmezték a keresztyén népet. Igazi atyái lettek a keresztyén lakosságnak. Ez azután hálából egyedül őket tüntette ki a megtisztelő *pápa* névvel, ami atyát jelent (míg azelőtt ezt a nevet minden idősebb papra, püspökre alkalmazták).

2. I. Leó és I. Gergely. Még a barbár hódítók is féltek ezektől a pápáktól. Az ötödik században volt egy pápa, I. Leó. Ez még az „Isten ostora”, Attila előtt is meg mert állani, amikor az 452-ben Róma városát fenyegette. Bátran elébe ment a félelmes nagyúrnak s elérte, hogy az elvonult az „örök város” alól. Leó és utódai többször védelmezték így meg a nyugati keresz-

tyénség szemefényét, Rómát. Ha máskép nem lehetett, még hadvezérségre is vállalkoztak a barbár betörök ellen.

A legnagyobb pápa ezekben az időkben *I. Gergely*, aki előkelő római család sarja volt. Ő maga már alig 30 éves korában Róma város kormányzójává lett. De ez a nagy méltóság nem tette boldoggá. Ügy érezte, elvonja Isten től s a világ rabjává teszi. Ezért végre is ott hagyta fényes állását és klastromba vonult.

Ekkor meghalt a pápa. Róma népe fej nélkül maradt, pedig amúgy is elég nagy bajban volt. Árvíz, éhínség, ragály egyszerre dült a nagy városban, a kapukat pedig a longobárd ellenég döngette. Csak egy ember tudott itt segíteni: az egyszerű szerzetes, Gergely. Főurak, papok és a nép egy szívvel-lelekkel őt tették meg pápának 590-ben. De Gergely semmiképen nem akarta elfogadni ezt a nagy tisztességet. Amikor hírét vette, hogy őt akarják pápának, megszökött a klastromból s napokig a hegyekben bujdokolt. Úgy kellett erőszakkal hazahozni és beültetni a pápai székbe. Végre is belátta Gergely, hogy ez a dolog az Isten akarata s beletörödött. Azonnal népe megmentésére sietett. Az ostromlóktól megszabadította a várost. A római püspökségnek már ekkor ajándékokból, kegyes hagyományokból hatalmas földbirtokai voltak. Most a világkerülő szerzetesből ügyes gazda lett, aki megsokszorozta ezeknek a birtokoknak a jövedelmét. Ezzel aztán megszüntette az éhínséget. Kórházakat építetett és sikeresen fölvette a harcot a dúló ragálytal; A betegeknek, az elhagyottaknak minden nap hat székérrel vitette házukhoz az éleelmet. Árvákat gondozott, foglyokat váltott ki, rabszolgákat szabadított fel. S mindez az áldásos tevékenységet nemcsak Rómára, de egész Itáliára kiterjesztette. Csak egy embernek nem juttatott soha semmit a pápai birtokok nagy jövedelméből: saját magának. Mindössze tizenegy évig volt pápa, de ezalatt óriási mértékben megnőtt az egyház tekintélye Európa új urai előtt. A történelem ezért nevezte el Nagy Gergelynek.

V.

A barbárok megtérése; Bonifácius.

1. Az új népek keresztyénség e; Bonifácius, mint térítő.

A római birodalmat előzőnlő idegen népek nagyon hamar megismerkedtek a keresztyénséggel. Az egyik leghatalmasabb hódító népnek, a gótoknak a nyelvére már Ágoston idejében lefordították a Szentírást. De ezeknek a népeknek a keresztyénségben egyelőre nem volt sok köszönet. A nagy tömegük nem is udta, miért lett keresztyénné. Királyaik terelték őket erővel

a keresztvíz alá. Azok pedig szintén nem meggyőződésből lettek keresztyénekké, csak számításból meg babonaságból. Azt hittek, hogy az új isten jobban megsegíti őket harcaikban, mint a régi. Számítottak arra, hogy a birodalom régi lakossága szívesebben hódol meg keresztyén hódítónak, mint pogánynak s a császárokkal is jobb szomszédságot tarthatnak, ha egy lesz a hitük. Igazán keresztyénekké ezeket a pogány népeket csak önfeláldozó térités tehette. Ezt apostoli lelkű nagy szerzetesek végezték. Közöttük az egyik legnagyobb volt *Bonifácius*.

Bonifácius *angolszász* ember volt. Ez az angolszász germán néptörzs volt az, amelyik a mai Nagy-Britannia őslakóit, a művelt és keresztyén vallású keltákat leigázta. A hódítók eleinte tudni sem akartak a keresztyén vallásról. Később azonban Nagy Gergely pápa megtérítette őket is. A Bonifácius családja már keresztyén volt. Tulajdonképen anyanyelvén *Vinfritnek* hívták, csak később kapta a Bonifácius nevet, ami magyarul annyi, mint: jó hírt mondó, evangéliumhirdető. Otthon, előkelő családja körében fényben és pompában élhetett volna. De őt Nagy Gergelynek a példája lelkesítette. Már kora ifjúságában klastromba lépett tehát. Ott tudományával és szent életével egyformán kitűnt. Szép jövő várt reá szülőfölde egyházában. De ő másra érzett ellenállhatatlan vágyat. A kontinens pogány vagy félpogány népeinek megtérítésében akarta Krisztusnak áldozni életét.

Legszebb férfikorában (a 716. esztendőben) kezdte meg a kontinensen téritő működését (*misszióját*, azaz Istenről nyert kiküldetését). Abban az időben Nyugati- és Közép-Európának legnagyobb részét (főképen a mai Francia- és Németországot) a hatalmas frank királyság bírta. A frankok maguk már akkor több mint kétszáz esztendeje keresztyének voltak, de a rokon népek közül, amelyeket leigáztak, még a legtöbb pogány volt. És a frankok keresztyénségében is sok volt még a hiányosság. Uralkodó családjuk rettentően erkölcsstelen volt. A püspökeik életében sem volt semmi keresztyéni. Az egyházban nem is ők parancsoltak, hanem a királyi helytartók, meg a nagyurak. De ezek is ritkán rendeltek okos és jó dolgot. Nagy szükség volt tehát olyan valakire, aki a pogányokat megtérítse, de ugyanakkor a keresztyének közt is rendet csináljon.

Erre vállalkozott Bonifácius. A mai Hollandiától a mai Bajorországig, Hessenig, Thüringáig bejárta a frank birodalom egész területét. Csodálatos bátorsága megrendítette a vad pogány harcosok kemény szívét. Nem igen értették, mit predikált: de látták, hogy szembe mer velük nézni anélkül, hogy fegyver volna az oldalán. Különösen akkor döbbentek meg a Bonifácius nagy bátorságától, mikor kivágta az ő istenük szent tölgyfáját. Ez a terebélyes, óriás tölgy a mai Hessen földjén volt. A pogányok babonás félelemmel vették körül. Azt hitték,

hogy az ő mennydörgő-villámló hadistenük kedves lakóhelye az a fa s a vakmerőt, aki hozzájárul, az isten rögtön lesújtja villámaival. Bonifácius, hogy megtörje e babona hatalmát, nagy pogány tömeg jelenlétében egymaga döntötte ki a fát. A pogányok álmélkodva látták, hogy a keresztyén isten papját semmi bántódás nem éri. Ez a keserű csalódás megtörte őket. Megingott a hitük régi istenükben és tömegesen keresztelkedtek meg. A szent fából pedig keresztyén kápolnát ácsoltatott Bonifácius.

2. Bonifácius mint rendező; halála. Bonifácius nemcsak a téritésben volt nagy, hanem a rendcsinálásban is. Ezt Rómában, a pápáktól tanulta meg. Törhetetlen híve volt a pápaságnak. Szentül meg volt győződve, hogy csak az az igaz keresztyén-ség, amelyiket Rómában hirdetnek és Rómából terjesztenek. Azt hitte, hogy az az egyház, amelyikben nem a pápa parancsol, nem is igazi egyház, mert nem engedelmeskedik Péter apostol utódjának. Ahol csak járt, mindenütt arra törekedett, hogy az ottani új keresztyének hite és rendtartása semmiben se különbözzék a római, pápai szabályoktól. Az akkor romlott frank egyházat valóban csak a szigorú, római renddel lehetett megújítani. De abban már nem volt Bonifáciusnak igaza, amikor olyan vak engedelmességet követelt a pápa iránt, mintha az a gyarló ember maga volna Krisztus. Ebből nagyon sok baj is lett később az egyházban.

De ezt Bonifácius még nem látta előre és nem is érte meg. Ő boldog volt, hogy a pogányok tízezreit elvezethette a Krisztushoz. A mai németek őseit nagyrészen az ő, csaknem negyven évig tartó missziói munkája nyerte meg a keresztyén hitnek. Ezért megtették az új német egyház érsekének. Most már csak egy vágya volt az aggastyánnak: a vértanúi korona. Ezt is elnyerte. Pihennie kellett volna már, de ő, nyolcvan év terhével a vállán, megint csak téritő útra indult, a mai hollandok ősei, a vad frízek közé (754). Ezek közt már azelőtt is sokszor jártak téritők, de nem sokra mentek velük. Nem egynek kellett életével megfizetnie bátorságáért. Most az ősz bajnok még egy próbát akart tenni. Nagy kísérettel utazott le a Rajnán közéjük. Eleinte úgy látszott, lesz foganatja tüzes prédikálásának. De egy reggel megrohanta sátorát egy bősz csapat és Bonifácius láttá, hogy itt a vég. Kíséretének megtiltotta, hogy védelmezzék. Az Evangéliummal kezében ment a pogányok elé. És a Jézus szavaival halt meg dühös csapásai alatt: „*Ne féljetek azoktól, akik a testet ölik meg, a lelket pedig meg nem ölhetik!*” (Máté

VI.

Nagy keresztyén uralkodók.

1. Nagy Károly. Bonifáciusnak és társainak önfeláldozó munkája nagyban növelte a pápaság tekintélyét. De „Péter utódai” nem' sokáig voltak méltók erre a tekintélyre. Hamar elfelejtették, hogy nagy hatalmukat lelki erőknek köszönik. Erőszakkal akarták azt fenntartani és növelni. Bűnös módon éltek. Még hamisításhoz sem átallották folyamodni, hogy követeléseknek nagyobb súlyt adjanak. Ilyen kezékben veszendőbe ment volna a nagy téritők munkájának minden gyümölcse. De amikor rossz pápák következtek: akkor meg a frank birodalom trónjára kerültek jó királyok. Ezek között legnagyobb volt *Nagy Károly*.

Károly kezdetben csak a frank birodalom egy részén uralmasodott. De utoljára majdnem akkora lett a birodalma, mint a régi nyugati római császáróké: a Pyrenaeusoktól a nagy magyar Alföldig, Rómától az északi és keleti tenger partjáig ő parancsolt Európában. Ezért — éppen a 800-ik esztendő karácsonyán, Rómában — föl is vette a római császári címet és a pápával császári koronát tétetett a fejére. Az egész világon ő volt akkor a leghatalmasabb uralkodó. Olyan nagy volt a híre s holta után az emlékezete is, hogy a szlávok s később a magyarok az uralkodókat az ő nevéről (Károly-kral-király) nevezték el.

De Károly császár az igazi nagyságot nem a hatalomban, hanem a műveltségen kereste. Nagyon buzgó keresztyén volt. A meghódított népekkel mindenütt felvétette a keresztyén hitet. Bőkezűen támogatta az egyházat, papokat, szerzeteseket. De nagyon vigyázott, hogy a papoknak ne csak tekintélyük és vagyonuk legyen, hanem tudományuk is. Csak olyanokat tartott érdemeseknek a vezető polcra, akik műveltségen is kiváltak. S a legjobb példát ő maga adta erre. Udvarába gyűjtötte korának leghíresebb tudósait. Ezek buzgón tanították az előkelő ifjúságot. De a legszorgalmásabb tanítványuk maga a nagy császár volt. ő nem restellte bevallani, hogy ifjú korában nagyon hézagos nevelést kapott. Akkor még inkább harcosnak nevelték a nagyurakat. Ritkaság volt az olyan király, vagy főür, aki jól tudott olvasni, még ritkább az olyan, aki még írni is tudott. Károlyt sem tanították meg írni, a tudományokban pedig teljesen járatlan volt, mikor trónra került. De ő vasszorgalommal igyekezett pótolni a hiányokat. Meglett korában megtanult latinul, görögül és megtanult tudósaitól minden, akkor ismeretes tudományt, a nyelvtantól a csillagászatig. Csak egy ment neki nehezen: az írás mestersége. Pedig ebben is olyan szorgalmas volt, hogy még a pár-

nája alatt is tartott táblát és íróvesszöt s mikor csak ideje volt, buzgón rajzolgatta a betűket.

Károly intézkedéseire egész birodalmában fellendült a műveltség. A művelődés munkájában az egyház vezetett, magát az egyházat pedig a császár irányította, nem pedig a pápák. Még a vallás, a hit dolgában is övé volt a döntő szó. És ez jó is volt, mert ez a művelt keresztyén ember a babonaság ellen is hathatósan fel tudta emelni a szavát. Akkor már nagyon elterjedt babonaság volt a keresztyének között az, hogy Krisztusnak, Szűz Márianak, az apostoloknak, a vértanúknak, a szenteknek *képeit* valóságos istenitiszteletben részesítették. Ez (éppúgy, mint a szentek tisztelete) nem volt egyéb, mint a pogányságba való visszaesés. Sókan annyira mentek, hogy a képekről lekapart festéket az úrvacsorai borba keverték és megitálták: azt hitték, hogy ezzel isteni erő hatol beléjük. Különösen a keleti császárságban burjánzott el ez a babonaság. Itt a képek tiszteletének pártolói és ellenzői közt évtizedekig csúnya viszálykodás folyt. Végre a püspökök és főpüspökök nagygyűléssének: *zsinatnak* (a synodos = összejövetel görög szóból) kellett eldöntenie a kérdést. Ez Irén császárnő parancsára kimondotta, hogy a képek tisztelete hozzátartozik a keresztyén hithez. Károly ezt nem tűrhette, ö is összehívott egy zsinatot, amelyik az ö akarata szerint éppen ellenkező értelemben határozott, mint a keletiek: nem vetette el ugyan a képek templomi használatát, de keményen eltiltotta azok tiszteletét. Az akkori pápáktól ilyen intézkedés nem telt volna ki. Ők a képek dolgában inkább a keletiekkel értettek egyet s Károly után elterjesztették azoknak tiszteletét Nyugaton is.

Károly aggastyán volt már, mikor meghalt (814), közel félszázados uralkodás után. Halála után csakhamar több részre szakadt óriás birodalma. De a keresztyén művelődés kinccseit a birodalom valamennyi része megőrizte. Ezért a Nagy Károly emlékének az egész keresztyén világ hálával tartozik. 2. I. István és I. László magyar királyok. A magyarok első királya, István is Károlyt követte kétszáz esztendő múlva, amikor országába behozta a keresztyén vallást és műveltséget. István szívvvel-lélekkel keresztyén ember volt, nem úgy, mint az apja, Géza fejedelem, aki csak számitásból, külsőleg lett azzá. Lelke egész hevével karolta föl a Krisztus vallását és egyházát. A régi vallás híveinek fegyveres ellenszegülését elfojtotta, de az életére törő orgyilkosnak megbocsátott. Fáradhatatlan térítő munkája megtette hatását. Amikor 41 évi uralkodás után, 1038-ban meghalt, a keresztyén vallás és egyház már úgy belebennött a magyarság életébe, hogy többé nem lehetett onnan kitépni. Ha pedig ez meg nem történt volna: a pogánynak maradt magyar népet csakhamar elsöpörték volna keleti és nyugati ellenségei. Ettől a sorstól a Krisztus neve óvta meg

nemzetünket, ennek a névnek első nagy magyar bajnoka pedig István király volt.

I. István nagy műve, a keresztyén Magyarország, az utána következett zűrzavaros időkben nagyon megrendült. I. László király erősítette azt meg újra. László mintaképe volt azokban az időkben a keresztyén hősnek, a lovagnak. Férfiasan szép, szálfa-termetű ember volt. „Testében tiszta, lelkében fényes; szívében bátor, miként vad oroszlán.” A Krisztus nevében ő maga vezette hadait a dúló pogány ellenségekre s a csatákban maga vitte véghez a legnagyobb hőstetteket. E miatt a nép rajongó csodálattal vette körül. Pedig különben vaskezű uralkodó volt: a keresztyén erkölcsök és jó rend biztosítására még szigorúbb intézkedéseket tett, mint I. István. Élete végén (meghalt 1095) az egész Európa tisztele és kereste a barátságát.

Ez a két nagy király nagyon a szívébe férkőzött magyar népének. Egy régi szép magyar ének szerint „rózsákat szaggattak s koronájukba füzték”: a szeretet rózsáit. Ez a szeretet szülte a róluk szóló csodás legendákat. Ezeknek az alapján avatták őket a pápák „szentekké”. Mi evangéliumi hitünk szerint nem tisztelethetjük őket szentekként, de azt mi is elismerjük, hogy az életük Istennek szentelt élet volt.

A pápaságot mind a ketten nagyon tisztelték. Koruknak helytelen véleményétők is elfogadták: a római püspököt a Péter apostol utódjának s az egyház fejének hitték. De vak engedelmességgel egyik sem volt iránta, éppúgy nem, mint mintaképük: Nagy Károly. Nemcsak Magyarország kormányzásába nem engedtek a pápáknak beleszólást, hanem még a magyar egyház ügyeinek intézésében sem követték őket szolgai módon. Pedig az akkori pápákban már nagyon megvolt a hajlandóság a kényuralomra. Már nemesak az egyházban törekedtek korlátlan hatalomra, hanem a világi koronák felé is ki-nyújtották a kezüköt. E miatt aztán hosszú harcokba keveredtek a hatalmasabb uralkodókkal, főképen a császárokkal.

VII.

VII. Gergely pápa.

1. Romlás és tisztulás az egyházban; VII. Gergely ifjúsága.

Azt, hogy miért ellenségeskedtek annyit a pápák és a császárok, legjobban megmagyarázza VII. Gergely pápa története.

Ez a hatalmas egyházfejedelem nagyon szegény szülők gyermeke volt. Emelkedését csak tehetségének és vasszorgalmának köszönhette. Kora ifjúságától kezdve lángolt benne a szeretet az egyház iránt. Pedig az egyház azokban az időkben nagyon mélyre volt süllyedve. A nagy hatalom és gazdagság

veszedelmesen megrontotta. A pápai székbe sokszor valóságos cégeres gonosztevők kerültek. A püspökök, papok erkölcselen életet éltek. A klastromokban tudatlanság és dobzódás ütött tanyát. Végre egy pár szigorú szerzetes keménykezű hercegekkel és királyokkal együtt tisztító munkához kezdett. Munkájuknak lett is eredménye. A keresztyének föliadtak tespedtségük-ből. Újra hasonlóak szerettek volna lenni az első keresztyénekhez.

Komoly keresztyén emberek voltak az akkori német királyok is. Ezek vállalkoztak arra, hogy magát a pápaságot is meg-tisztítják. Fölvették a császári címet és Nagy Károly utódainak tekintették magukat. Mint „római” császárok gondoskodtak aztán, hogy a pápai székbe arravaló főpapok kerüljenek. Ezért nagy hálával tartozott nekik az egyház. De ők nemcsak segíteni akartak az egyházon, hanem uralkodni is akartak rajta. Azt akarták, hogy a püspökök is éppúgy az ország szolgái legyenek, mint a katonák vagy a miniszterek. Ezért aztán rendesen nem azt néztek a gazdag főpapi állások betöltésénél, hogy ki kegyesebb és tudósabb, hanem hogy ki ért jobban az államügyekhez és ki tudja jobban forgatni a kardot. A többi, kisebb királyok, fejedelmek pedig egyszerűen árúba bocsátották a főpapi állásokat s annak adták, aki többet adott értük. így töltötték meg sokszor üres kincstárukat.

Az új, derék pápák ezt nem nézhették nyugodtan. Szabadsnak, függetlennek akarták a Krisztus egyházát. Ebben nekik igazuk volt. Hanem a helyes mértéket ők sem tudták meg-tartani. Nemcsak azt akarták, hogy önekik és püspökeiknek ne parancsoljon világi ember, hanem azt is, hogy ők meg *mindenkinek* parancsoljanak, még a császárnak és a királyoknak is. A pápák akkor már koronát viseltek és ők akartak az igazi császárok lenni Európában.

Gergely is azt hitte, hogy az egyház másképen nem tölt-heti be hivatását, csak úgy, hogyha a világi hatalmaknak is diktál. Egyház pedig ő szerinte csak ott van, ahol Péter utódjának engedelmeskednek az emberek. Ő Pétert valósággal a Krisztus rovására tisztelte. És ezt a tiszteletet átvitte a „Péter utódaira” is. Ez különben nem is volt csoda, hiszen őt ifjúságától kezdve a pápák pártfogolták. Utóbb meghitt bizalmasukká, miniszterükké lett a pápáknak. Végül pedig ő maga lett a pápa.

2. VII. Gergely pápasága; utódai. Mint pápa, be akarta tetőzni elődei nagy művét. Először is alaposan meg akarta tisztítani a papság erkölcseit. Erre igazán nagy szükség volt. Csakhogy Gergely túlságba ment, mert minden papra szerze-teti életet parancsolt rá. Kimondta, hogy a papoknak ezentúl nem szabad megházasodniuk. A nős, gyermekes papokat erőszakkal kényszerítette, hogy vagy a papi tisztükről, vagy a

családjukról mondjanak le. Ezzel Isten rendelésébe avatkozott bele. Célját pedig nem érte el, mert a papok még most kezdtek csak igazán erkölctelen életet élni.

De Gergely haladt a maga útján tovább. Ki akarta irtani az egyházból a papi állások adásának-vevésének rossz szokását is. Ez megint nagyon jogosult törekvés volt. De Gergely itt is túllőtt a célon. Célját csak úgy gondolta elérhetőnek, ha a föld minden királyát és fejedelmét a maga engedelmes szolgájává teszi. Elsősorban a német királlyal akart elbánni. Akkor a német király — később császár — IV. Henrik volt. Ez nem volt komoly keresztyén ember s mint uralkodó sem volt méltó elődeihez. Gergely tehát annál nagyobb merézséggel lépett föl ellene. Csakhamar keményen összetűztek s akkor Henrik Gergelyt el akarta kergetni a pápai trónról, Gergely viszont Henriket kiátkozta az egyházból. De nemcsak ezt tette, hanem Henrik ellen fellázította a saját alattvalói is. Henriknek már a trónját kellett féltenie, mert a lázadó német nagyurak azt mondták neki, hogy ha záros határidőn belül ki nem könyörgi a pápától a bűnbocsánatot, más királyt fognak választani. Henrik tehát, hogy trónját megtarthassa., megalázta magát és elébe ment Gergelynek. Ez akkor már útban volt Rómából Németország felé, hogy szervezze a fölkelést gyűlölt ellensége ellen. Henrik Canossa várában talált reá. Es akkor a király szőrcsuhában, hajadonfővel, mezítláb odaállott a vár hideg, havas udvarába a talián paraszta fia elé, hogy oldozza fel az átok alól. Ott kellett ácsorognia sokáig, talán napokig (1077 január).

Gergelyt roppantul meglepte ez. Nem volt elkészülve a gőgös fiatal királynak erre a megalázkodására. Nehéz lelki küzdelmet kellett vívnia önmagával. Ha feloldozza a királyt, akkor ez visszanyeri hatalmát Németországban és így ő igazi célját, Henrik hatalmának összetörését, nem éri el. Ha pedig nem oldozza fel, akkor keresztyéni és papi kötelességét sérti meg, mert hiszen a király teljesítette minden, amit az egyház a bűnbánó bűnös elé szabott: vezekelt vétkéért.

Végre is Gergelyben a keresztyén és a pap kerekedett fölébe a hatalomvagyó nagyúrnak. Ezért megérdemli tiszteletünket. Feloldozta a királyt, mire ez örömmel ment haza. Lázadó alattvalói legnagyobb részének rokonszenvét újra visszanyerte. Most aztán első dolga volt sereget gyűjteni és bosszút állani Gergelyen. Gergely tudta jól, hogy ez következik. Érezte, hogy ott, a canossai várudvarban nem ő lett a győztes tulajdonképen, hanem Henrik király. De nem tágított és nem békült. Pedig Henrik hadai már Rómában, a saját palotájában szorongatták. Végre sikerült kínos helyzetéből megmenekülnie. De Rómába soha többé vissza nem térhetett. És mégsem mondott le az elveiről mindhaláláig. Azt mondják, utolsó szavai is

ezek voltak: „*Szerettem az igazságot és gyűlöltem a hamisságot, ezért halok meg száműzetésben*”

De inkább csak a maga „igazságát” szerette, mint a Krisztusét. Ez volt hibájuk az utána következő pápáknak is. Ezek a Gergely példáján buzdulva, meg-megújuló ádáz harcot folytattak a császárok ellen. Nem az volt már többé a kérdés köztük s a császárok között, ki használhat többet a Krisztus egyházának, hanem csak az, hogy *ki az erősebb*. A pápák koronákat osztogattak, királyokat kergették el, a császárságot megaláztták, beleszóltaak az országok legbensőbb dolgaiba. A „Krisztus helytartónak” képzelték már magukat „Péter utódai”.

VIII.

Ferenc.

1. A keresztes hadjáratok és következményeik; Wald Péter; az eretnekségek. A világhatalomra törekvő pápáknak jó ideig igen nagy volt a tekintélyük. Hívó szavukra fegyvert ragadtak a keresztyén országok legjobb vitézei, hogy a „szentföldet”, Palesztinát felszabadítsák a mohamedán iga alól. így indultak meg az úgynevezett keresztes hadjáratok. A legelső az 1096—99. esztendőkben volt, a legutolsó 1270-ben. Teljes sikert ugyan egyik sem ért el, de a lovagok sok nagyszerű haditettet vittek véghez. A mellett a keresztyén kard utat vágott Kelet felé a keresztyén kereskedőnek is. A föllendült kereskedés nagy meggazdagodással járt. A gazdag kereskedő polgárok pénzéből is az egyháznak lett legnagyobb haszna. Az egyház ugyanis már ekkor nagyon sokféle címen adózott a híveket. De ez a gazdagság átokká lett. A jobbérzsű keresztyének tömegesen idegenedtek el a pápai egyháztól. Itt is, ott is állottak elő lelkes és bátor emberek, akik a Szentírással a kezükben küzdöttek a romlás ellen. Ilyen volt különösen egy *Wald Péter* nevű jómódú lyoni kereskedő. Őneki, éppúgy mint Remete Antalnak, nagyon megragadta a szívét Krisztusnak az a tanítása, hogy a gazdag ember nagyon nehezen juthat be a mennyországba. Ezért 1176-ban, amikor éppen óriási drágaság uralkodott, minden vagyonát szétosztotta a szegények között. Maga pedig, hasonló gondolkozású társaival, vándorútra indult, mint a Krisztustól kiküldött első tanítványok. *Wald Péter* és hívei, a *waldensek*, meg más vándortanítók is, az apostoli szegénységet hirdették, amely az apostolok utódaira, tehát a papokra, főpapokra, pápáakra is mindenkor kötelező. A pápát pedig nem akarták elismerni az egyház fejének, egyedül a Krisztust. A pápák minden módon igyekeztek elhallgattatni ezeket az „*eretnekeket*” így neveztek az egyházban már nagyon régóta azokat, akiknek

a tanítása eltért a hivatalos egyházi tantól, melyet a zsinatok, majd a pápák állapítottak meg; a név „pártütő” jelent, a „hairetikos” görög szóból). Tüzzel-vassal üldözték őket, de számuk csak annál inkább szaporodott, mert most is magvetés volt a mártírok vére.

2. Ferenc ifjúsága, megtérése, útnak indulása. A pápai egyház a XII. század végén már azon a ponton volt, hogy a legjobbjai elhagyják s menthetetlenül elszüllyed erkölcsi fertőjében. Ekkor előállott egy férfi, aki még a pápai egyházba is képes volt egy időre új életet önteni. Ezt a nagy keresztyént a történelem Assisibeli Ferenc néven ismeri. Ferenc Assisiben, egy középolaszországi városkában született 1182 körül. Az apját Bernardone Péternek hívták. Ez gazdag posztókereskedő volt és sokat kalmárkodott Franciaországban. A francia jó emberei iránt való tiszteletből nevezte el Franciscusnak, azaz „kis franciának” ezt a fiát, akit különben Jánosnak kereszteltek. A kis Ferenc jó módban nőtt fel. Az apja ugyan számitó, önző lélek volt, de fia úri kedvteléseitől nem sajnálta a pénzt. A sok tivornya hamarosan torkára forrt az elkényeztetett úrfinak. A teste legyöngült, a lelke megesömörlött. Alig volt még 22–23 éves, de már nagyon meguntotta az életet és megutálta önmagát. Azonban imádkozni még nem felejtett el. A csüggédés óráiban Krisztushoz fordult. Tőle kért új életet. És Krisztus meghallgatta imádságát s megérintette a szívét. Egyszer a város környékén egy bélpoklossal találkozott. A bélpoklosság (lepra) iszonyatot keltő, ragadós bőrbaj. Ferenc is messzire el akarta kerülni azt, akiivel találkozott. De egyszerre elszégyellte magát. Krisztusra gondolt, aki szent szeretetével bélpoklosokat is gyógyított. Legyőzte tehát undorát, megcsókolta a bélpoklos kezét s megajándékozta minden pénzével. Később újra meg újra fölkereste a bélpoklosok közös telepét s leghívebb ápolójuk lett.

Ez az első gyózelem nagyon megerősítette a szívét. Most már remélni kezdte, hogy megtalálja az élet útját. Egy nap egy kicsiny, szegényes, roskadozó kápolnában imádkozott buzgón. Egyszerre titokzatos hangot hallott. Mintha a megfeszített Krisztus maga suttogta volna neki: „*Nem látod, hogyan omladózik az én házam? Eredj és tatarozd!*...” Ferenc boldogan sietett teljesíteni a parancsot. A kényes, finom úrfi hozzáfogott a legnehezebb kőművesmunkához. Keményen dolgozott napestig. S amint annak a rozzant kápolnának a kijavítását elvégezte, azonnal hozzájött egy másikhoz. mindenki csodálkozott a fiatalembert hirtelen megváltozásán. Az apja anyagias lelke képtelen volt megérteni, mi megy végbe fia szívében. Durván lépett föl Ferencsel szemben, de az nem tágított. Végre a püspöknél panaszolta be fiát. De ez sem használt. Ferenc a püspök előtt ledobta magáról ruháit s a még nála volt pénzzel együtt apja lába elé vetette. Azzal nekivágott a világnak,

szabadon és boldogan. Vándorlása közben egy nap templomba ment s ott a Bibliából azt hallotta fölolvasni, hogyan küldte ki az Úr prédikálni az ő tizenkét apostolát. (Máté 10: 7—12). Ez úgy hatott rá, mintha neki magának szólott volna. Lelkében egyszerre világosság gyúlt. Rájött igazi jelentőségére a csodás szónak: „Menj, tatarozd ki a házamat...” Megértette, hogy Krisztus nem kőművesmunkát akar végeztetni vele, hanem egész egyházának új életre ébresztését várja tőle. Készen volt a tervével: világig indul tarisnya, vándorbot, felöltő nélkül, mezítláb, amint Jézus rendeli és mindenkinél prédikálja az Evangéliumot.

3. Ferenc munkássága, jelleme; halála. Ferenc szüntelen vándoréletet élt. Járt egyik helyről a másikra egy szál durva csuklyás köntösben, kötéllel a derekán: ez volt az assisividéki legszegényebb parasztság viselete. Hirdette a bűnbánatot, a Krisztus követését, az ebből fakadó öröömöt. Egyszerű, de lélekkel teljes szavai ezreket indítottak meg. Csakhamar akadtak olyanok is, akik hasonló életre szánták el magukat: lemondta javaikról, kényelmükkről és Ferenchez csatlakoztak. Ferencnek a leghatalmasabb prédikációja az élete és a jelleme volt. A lemondást, a szegénységet addig is hirdette ugyan a szerzetesség, de már régóta nem gyakorolta. A különböző szerzetek éppúgy felgazdagodtak, akár a pápák meg a főpapok. A klastromok lakói kényelemben és bőségben éltek. Ferenc pedig komolyan vette a szegénységet, mint Krisztus parancsát. Sőt boldog volt, hogy szegény lehetett.

Ez a boldogság csak úgy sugárzott róla. Nem zordon arccal, világmegvető lélekkel járt-kelt a világban, mint a régebbi szerzetesek, hanem áradozó örömmel. Nem négy fal között ájtatoskodott, hanem örökösen úton volt, keresve, hol segíthet. — Gondozta a betegeket, föltámagatta az elesett lelkeket, Krisztushoz vezette a bűnösöket. Valami olyan különös nagy szeretet áradt ki belőle, hogy nemcsak az emberek, de még az állatok is megérezték.

Csak a teste volt törékeny, gyöngé már ifjúságától fogva. Mégsem kímélte magát. Hogy ne legyen terhére senkinek, nehéz testi munkával kereste a kenyérét. Erre szoktatta követőit is. Csak ha munkájuk nem akadt: akkor koldultak a Krisztus nevében valami maradék ennivalót. Ha ez sem volt: kopláltak víg szívvel. Akárhányszor háltak a szabad ég alatt, vagy templomok előcsarnokainak hideg kövén.

Ferencet ez a szigorú életmód hamar megtörte. Alig negyvenéves korában már törödött, nagybeteg ember volt s egy súlyos szembaj következtében félvak. Érezte, hogy halála közeledik. Boldogan készült Megváltója elé. Odavitette magát kadves kis kápolnájába, amelyet legelőször tatarozott ki, meg-

áldotta hű követőit s küzdelem nélkül halt meg egy őszi naplementén (1226).

4. A kolduló szerzetek. Ferencnek már életében a legtöbb európai országban, így hazánkban is, sok követője volt. Ezek a pápa akaratából szerzetté állottak össze, noha Ferencnek magának ez nem volt kezdetben szándéka. Először minoritáknak, „kisebbeknek” nevezték magukat: ezt a nevet még Ferenc adta nekik, hogy ezzel is az alázatosságra emlékeztesse őket. Később az ő szeretett „atyukról” franciskánus nevet is kezdték viselni. Ezek a franciskánus, ferences testvérek (latinul fráterek, vagy ahogy a magyar nép hívta őket meg a többi szerzeteseket egy, a szlávból eltanult, testvért jelentő szóval: *barátok*) nagyon sok jót tettek a keresztyén világban. Újra megszerették az egyházat azokkal is, akik már egészen elhidegültek tőle. Később nagyszerűen felvirágzottatták a tudományt, a művészeteket, a költészetet, a zenét. Egyesek neki-vágta a messze. Keletnek s Indiában meg Kínában is meg-próbálták terjeszteni a keresztyén hitet, sokszor vérük hullása árán. Példájuk másokat is utánzásra buzdított. Csakhamar több hasonló szerzet (domonkos-rend, ágoston-rend) alakult. Ezeket koldulószerzeteknek nevezik, mert valamennyinek az volt az alaptörvénye, hogy csak koldulásból, alamizsna-gyűjtőgetésből szabad megélniük. Vagyonnal nemcsak az egyes szerzetes, de maga a szerzet sem bírhatott. Ezt a törvénnyt a későbbiek sokféleképen kijátszották. De a pápák elnézték ezt nekik, mert máskülönben igen engedelmes szolgáik voltak a kolduló-barátok. Nemcsak az egyház becsületét mentették meg, hanem a pápaság ingadozó tekintélyét is sikerült egy időre megerősíteniük. Minél többet sütkereztek a pápai hatalom fényében, annál inkább elfeledkeztek mesterükkről, a „kis szegényről”. De Ferenc emlékét még méltatlan utódai sem tudták elhomályosítani a keresztyén világ előtt.

IX.

Wicifl és Husz.

1. Nagy bajok az egyházban. Ferenc és a hasonló lelkek sokat segítettek ugyan az egyház bajain, de ők sem bírták már megállítani a lejtőn. Külsőleg minél hatalmasabb lett az egyház: bensőleg annál ijesztőbb lett a romlása. Krisztus egyházából a Nyugaton most már igazán a pápa egyháza lett: a római püspök önkényes és evangélium-ellenes parancsait követte. Büszkén viselte ugyan most is azt a szép nevet, amely a keresztyén egyháznak ősidőktől fogva mellékneve volt: t. i. a *katholikust*. Ez a név benne van már az apostoli hitvallásban is: annyit

jelent, mint „közönséges”, egyetemes, az egész föld kerekségére kiterjedő. De ez az elnevezés csak eleinte volt igaz. Valójában a pápák egyházának már rég nem volt joga magát katholikusnak nevezni. Először is azért nem, mert a keleti egyházfél, élén a konstantinápolyi pátriárkával, már régen (1054) elszakadt a nyugatitól s azóta mindmáig egészen külön életet él. Azután meg maga a nyugati, a római egyház sem volt többé egységes. Az „eretneksségek” hódítása feltartóztathatlanul tovább folyt. Az *inkvizíció*nak (nyomozásnak) nevezett rettentő eretnekvadászat nem tudta őket megtörni. A legtöbb úgynevezett „eretnek” komoly és tiszta keresztyén lélek volt. E miatt az emberek szívesebben hallgattak rájuk, mint a tudatlan, erkölcs-telen, pénzsóvár római papokra. A két legnagyobb volt köztük *Wiclif* és *Husz*.

2. Wielif János. Wiclif (ejtsd: ujklef) János angol pap és egyetemi tanár volt. Az angolok kezdetben nagy hívei voltak a római pápáknak, még adót is fizettek nekik. De a pápák az angol királyokkal szemben is oly vakmerő követelésekkel léptek föl, hogy utoljára a király és az országgyűlés (a híres nagyhatalmú angol parlament) mentagadta a pápai adó fizetését. Wiclif János olyan megcáfoltatlanul bizonyította be könyveiben a pápai követelések jogtalan voltát, hogy egész nemzete mellé állt. Nem soká még tovább kellett mennie.

Az 1378-adik esztendőben ugyanis a római pápai egyházban egy minden addig meghaladó botrány történt. A különböző keresztyén országok uralkodói és főpapjai annyira meghasonlottak egymás közt, hogy két pártra szakadtak s mindegyik párt külön pápát választott. Az egyik pápa Rómában, a másik Avignonban lakott. Kölcsönösen szórták egymásra az átkokat. Fényes udvartartásuk körülsegeire valósággal zsarolták a népeket. És ez így tartott közel negyven esztendeig. A végén már nem is két, hanem három pápa volt egyszerre.

Wiclif ebből levonta a következményeket. Rettenthetetlenül világgá kiáltotta, hogy a *pápaság a Biblia szerint nem isteni szerzés*. A pápa nem helytartója, hanem ellensége Krisztusnak. A papság sem Isten akaratát követi, mert vagyon után kapdos. Az igazi keresztyénnek nem a pápára, nem is a hamis papokra, hanem a Szentírásra kell hallgatnia. Ez az Isten igaz törvénye, külön pápai, papi törvényre nincs szüksége. Le is fordította, több munkatársával együtt, angol nyelvre a Szentírást. A Biblia alapján a pápai egyház nagyon sok babonás szokását és nézetét megtámadta Wiclif. Így pl. a szentek és ereklyék tiszteletét. De különösen az úrvacsora téves felfogása ellen szállott síkra. A pápák azt hozták törvénybe, hogy az úrvacsorában — vagy ahogyan akkor neveztek: a *miseáldozatban* — a kenyér és a bor, amikor a pap a szereztetési igéket (I. Kor. 11: 23—25) elmondja, átváltozik a Krisztus valóságos testévé és vérévé. Wiclif ki-

mutatta a Bibliából, hogy Krisztus semmi efféle bűvölést nem csinált és nem rendelt el az utolsó vacsorán. A kenyér és a bor csak *jelenti* az ő megtört testét és kiontott vérét, emlékezteti rá a hívőket. Wiclif ezekkel az igaz tanításaival talán egészen el tudta volna Angliát a pápától szakítani. De időközben a király rászorult a pápa és a főpapság támogatására. Hogy ezt megnyerhesse, Wiclifet eltiltotta a tanítástól, megakadályozta iratai terjesztését, üldözte és kivégeztette híveit. Magát Wiclifet nem engedte bántani, de a nagy tanító nemsokára meghalt csöndes plébániáján (1384). Ellenségei csakhamar elnémitották híveit s később az ő emlékén is bosszút állottak: tetemeit kiásták, elégették s hamvait egy folyóba szórták.

3. Húsz János. A Wiclif lelkét nem lehetett máglyára tenni. Híre, könyvei már akkor Angolországon kívül is messze el voltak terjedve. Különösen Csehországban, mert ez áz ország sürün érintkezett Angliával: az egyik angol királynak t. i. cseh királyleány volt a felesége. A XIV. század végén már itt is nagy volt az elkeseredés az egyházi állapotok miatt. Növelte ezt még az is, hogy a csehek és a köztük lakó németek közt már akkor nagyon erős volt a gyűlölökötés. A németek hűséges pápa-pártiak voltak, tehát a csehek csak annál jobban elhidegültek a pápaságtól. A komolyabb cseh papok lelkesedve olvasták a Wiclif írásait. Hatalmas szóval kezdték ők is követelni az egyház megtisztítását, *reformációját* a Szentírás alapján.

Ennek a pátnak *Húsz János* lett a vezére. Ő szegény parasztfiúból lett szorgalmával és eszével kiváló pap és egyetemi tanár. Ifjúságát elég lehán töltötte el, de később megtért s attól fogva tiszta és buzgó keresztyén életet élt. Népét és egyházát izzó rajongással szerette. Retténetes erővel ostorozta a hitvány papokat, a szípolyozó két-, majd háromfejű pápaságot. Nagyszerűen tudott a nép nyelvén beszélni. A diákság és a nép tömegesen állott pártjára. A prágai érsek meg a pápa nemsokára kiátkozta tanításaiért. A prédikálástól eltiltották, de ő erre azt felelte, hogy Krisztus parancsából prédikál és folytatta azt. Egész Csehországban ő lett a legnépszerűbb ember. Ellenfelei már attól tartottak, hogy a Húsz vezetése alatt egy nagy egyházi forradalom tör ki s oda lesz a papi tekintély és vagyon. Ezt az egyház nagyjai meg akarták előzni. Konstanzban, a Boden-tó partján 1414-ben összeült egy fényses nagy zsinat azon a címen, hogy az egyház bajait orvosolja. A zsinat fővédőnöke Zsigmond császár volt, Cseh- és Magyarország királya. Huszt megidézték a zsinat elől, hogy adjon számot tanításairól és tetteiről. A császár menedéklevelet adott neki, melyben biztosította, hogy semmi bántódása nem lesz, ha elmegy. Húsz a menedéklevelben nem nagyon bízott ugyan, de bízott Istenben és ügye igazságában s elment, bár sejtette, hogy sohasem jövissza.

A zsinaton rögtön börtönbe vetették. Nem engedték meg, hogy tanításait szabadon kifejtse és védelmezze. Ráfogtak olyan „eretnekségeket” is, amiket sohasem tanított. Kénszeríteni akarták, hogy vonja vissza valódi és költött tanításait. Húsz most már látta, mi vár reá. De érclelke nem rendült meg egy pillanatra sem. Kijelentette, hogy meggyőződését nem tagadhatja meg. Hamis bíráitól Krisztushoz fellebbezett. Erre a zsinat a makacs eretneket megfosztotta papi rangjától s átadta a világi hatóságnak. Ez pedig máglyahalára ítélte. Zsigmond, akitől menedéklevelet kapott, semmit sem tett megszabadításáért.

Fején ördögökkel telerajzolt bohóczsüveggel, megkötözve, mezítláb vitték a vesztőhelyre. Útközben folyton ellenségeiért imádkozott, majd erős hangon énekelte: „Krisztus, élő Istennek fia, könyörülj énrajtam!” Már a máglyára volt kötözve, amikor még egy utolsó felszólítást kapott a visszavonásra. De erre is csak ezt felelte: „*Isten a bizonyásom, hogy én azt, amivel hamis tanúk vádolnak, sohasem tanítottam. Örömmel halok meg az Evangelium igazságában, amelyet írással, tanítással, prédkálással hirdettem.*” Erre meggyűjtötték a máglyát. Még akkor is énekelt, de a szél arcába csapta a füstöt és pár perc alatt kiszenevedett. Hamvait a Rajnába szórták (1415).

4. A husziták. A konstanzi zsinat a Húsz kivégzésével csak olajat öntött a tűzre. Annyit ugyan megtett, hogy legalább a hármas pápaságot megszüntette, s most a római keresztyénségnak megint csak egy feje volt. De Húsz követőinek, a cseh *huszitáknak* többé már egy pápa sem kellett. Szeretett mesterük vértanú-halálának hírére fellázadtak. Vérbe és lángba borították az egész Csehországot s a környező országokat. Magyarország is sokszor érezte könyörtelen fegyvereik súlyát. mindenütt kiirtották a katholikus papokat és szerzeteseket. A Szentírás pótolt nekik papot, templomot. mindenekelőtt azt követelték, hogy az úrvacsorában a közönséges hívő is ihassék a kehelyből, ne csak a pap (míg a római katholikus „áldozásnál”, a nagyobb papi tekintély okából, még ma is csak kenyeret, azaz ostyát kap a hívő, a borból csak a pap ihatik). Ez az, amit úgy neveztek régi magyar szóval, hogy egy szín vagy két szín alatt való áldozás. A husziták egy része be is érte azzal, hogy a két szín alatti áldozást megengedték nekik. De a másik része nem alkudott. Azok fegyverrel akartak mindenütt a világon engedelmeséget kivívni Isten törvénye iránt. Ez lett a vesztük. Mert így ugyanabba a hibába estek, amelybe az eretneküldöző római egyház. Ezért órajtuk is betelt a Jézus szava: „*Akik fegyvert fognak, fegyverrel kell veszniök.*” (Máté 26: 52). Erőt vettek rajtuk a régi rend hívei.

A kard és a máglya erejével még ideig-óráig tarthatta magát a pápai egyház. De a vértanú Husz gondolatai már messze

elterjedtek. Sokak kezében ott volt már a Szentírás. Magyar nyelvre is valószínűleg huszíták fordították le először a Bibliát. És ebből megláthatta minden értelmes keresztyén, kinek van igaza.

X.

Az egyház a reformáció küszöbén.

1. A bajok gyökere. Századok óta sokan sokfélé igyekeztek orvosolni az egyház mély sebeit. De egyik ilyen szemléltetnek sem lehetett teljes sikere, mert egyik sem nyúlt a baj gyökeréig. Ferenc éppen úgy, mint Wiclis, Húsz, meg a többi „eretnek” azt hitték, hogy az egyháznak a gazdagság és az erkölcsstelenség a legnagyobb bajai s ezekből származik aztán valamennyi többi. Pedig a bajok gyökere sokkal mélyebben volt. Az emberek azért nem tudtak eléggé keresztyéni életet élni, mert a *hitük* nem volt eléggé keresztyéni. Az egyház ugyan akkor is tanított Isten kegyelméről, Krisztus szeretetéről. De a végén minden csak arra buzdította az embereket, hogy ezt a kegyelmet és ezt a szeretetet igyekezzenek a saját erejükön kivívni, *kiérdemelni*. Ezért aztán az emberek elfeledkeztek arról, Hogy Isten minenható. Azt képzelték, hogy Istenről az üdvösséget érdemek árán meg lehet vásárolni. Nem az ő bűnbocsátó kegyelmében bíztak, hanem saját magukban. Nem *hittek* benne, hanem *alkudni* akartak vele.

2. Visszaélés a bűnbocsánattal; a búcsú levelek. A legtöbb embernek sem kedve, sem képessége nem volt akkora önmegtagadásra, aminővel a régi szerzetesek akartak szerezni „érdemeket”. Az ilyeneket az egyház megbíztatta, hogy kevesebb is elég a jóból. Aki nem tud klastromban élni, böjtöljön és imádkozzék sokat. Aki erre sem képes, az legalább alamizsnálkodjék. Aki nem tud sokat áldozni a szegényeknek, az adjon néhány garast az egyháznak és a pápának. A pap ezért a csekély összegért is bizonyossá teszi bűnei bocsánata felől, hogyha azokat neki a fülébe súgva megvallja, meggyónja.

A régi egyházban még a bűnvalló bűnösnek is nagyon szigorúan (böjtöléssel vagy egyéb testsanyargatással) kellett a vétkeiért vezekelnie. Erről most már szó sem volt. A papoknak, különösen a papáknak egyre több pénzre volt szükségük. Ezért egyre kevesebbet törödtek a bűnbánó bűnös lelkével,~ ha a pénzét megkaphatták. Végül a pápák a szó szoros értelmében árucikké tették a bűnbocsánatot. Különböző árakon pápai leveleket, ú. n. búcsú leveleket kezdtek árusítatni (a „búcsú” a bocsánat régi magyar neve). Ezekben meg volt írva, hogy annak, aki vesz belőlük, a bűnei büntetéséből annyit-amennyit isten nevében elenged az egyház. És ezt nemcsak a földi büntetésre

értették. Még a halottakra is kiterjesztették a búcsúlevelek hasznát. Az egyház ugyanis már akkor régóta azt tanította, hogy a halál után az üdvösségre menő lelkeknél még bizonyos ideig szenvendniök kell egy nagy tisztító tűzben, a purgatóriumban. Itt kell kiégnie belőlük a bűn és a gyarlóság minden salakjának, hogy egészen tisztán mehessenek be az örök boldogságba. Már az maga helytelen volt, hogy az egyház ilyet tanított, amikor a Szentírás erről mit sem tud. De az meg éppen bűnös vakmerőség volt, amikor a pápák azt mondta, hogy a búcsúlevél vásárlása még a tisztítótűz kínjait is megrövidíti; Söt é hamis tanítás szerint az, aki ilyen búcsúlevelet vásárol, nemcsak a maga másvilági sorsát könnyebbítheti meg, hanem még másokon, már elhalt szerettein is segíthet.

A léha, könnyen hívő lelek csak úgy csödültek a búcsúlevélárusokhoz. Azt hitték, hogy azon a pár garason vagy forinton egészen eligazították bűnös lelkük dolgát Istennel — s aztán nyugodtan vetkeztek tovább. A pápák és papjaik pedig mez megerősítették őket ebben a vakhitben. Elhitették velük, hogy a tisztítótűzben való szenvedés évezredenkig is eltarthat: tehát minél többet költ valaki búcsúlevélre, annál több elmarad a másvilági büntetéseiből. így, aki tehette, akár tízezer esztendőre szóló „búcsút” is vásárolhatott..

3. Ereklyék, csodakórság. Sivár üzletté lett az ereklyék tisztelete is. Ezeket is búcsúért és természetesen jó pénzért mutogatták és árusították. Még a műveltebbek között is számosan akadtak, akik tenger pénzt költöttek egy darabka „csodatévő” csontra, hajszára, ruhafoszlányra, ha azt mondta nekik, hogy azok valami régi nagy szentnek, Máriának vagy éppen magának Jézusnak a maradványai közül valók. Volt egy fejedelem, akinek 5000, egy érsek, akinek közel 9000 darab ilyen ereklyéje volt, millió évekre szóló „búcsúval”. Az ily ereklyék, ritka kivétellel, durva hamisítványok voltak. De a nép vakon hitt bennük, mert papjai erre tanították. A csodákban való babonás hit valósággal ragállyá lett. Egy-egy híresebb „csodatevő” helyre magukat korlácsoló, órjöngő tömegek zarándokoltak. Pedig itt is játékok üztek hiszékenységükkel. Nagy ritkán kiderült egy-egy „kegyes csalás” — de a papoktól menten; újabb táplálékot kapott a vakhit. És ahol egyszer valami „csoda” volt, oda ömlött a pénz.

4. A papság. A hívők pénzéből és egyéb nagy javakból éltek az alsóbbrangú papok és a szerzetesek. De kellett is nekik a sok pénz és vagyon, mert nagyon sokan voltak. Annyian tódultak erre a pályára, hogy némely városokban a lakosok egynegyedé pap meg barát volt. Ezek legnagyobb részét a becsületes, munkás polgárok tartották el a maguk keresményéből. De az elvett javakért nem nyújtottak viszonzást nagyon kevés klastromban vették komolyan az aszkézist, a tudományos

munkát, a prédikálást, tanítást, lelkigondozást. A legtöbbjében a hagyományos szertartások lemorzsolásával töltötték a barátok az idejüket, sok meg valóságos büntanyává lett. Még ennél is üresebb és erkölcselenebb volt a nem szerzetes papok élete. És ez a romlás felülről jött. Az egyházfejedelmek maguk adták a legrosszabb példát. A püspökök rendesen beérték avval, hogy az erkölcselen életű papokra időnként súlyos bírságokat róttak ki. Egy-egy püspöknek több ezer arany évi jövedelme is megvolt, pusztán ilyen bírságpénzekből. Az ilyen s ehhez hasonló óriási jövedelmekből a püspökök, érsekek fejedelmi módon éltek. Tudományra, irodalomra, jótékonyusra, művészetre alig néhány költött. A legtöbbje fényűző és dobzódó életet élt.

5. A pápai udvar. A botrányos állapotok tetézve voltak meg magában a pápai udvarban. A XV. század közepétől a XVI. század elejéig méltatlannál méltatlanabb alakok ültek a „Péter székébe”. Egyesek nyíltan folytatták a legszemérmelenebb erkölcselen életet. A legnagyobb egyházi javakat hitvány rokonainak prédálták el. Hatalmuk fenntartására minden eszközöt igénybe vettek: háborút, üzletet, tört, mérget. Kivált a hírhedt VI. Sándornak az idejében napirenden voltak a tőle elrendelt orgyilkosságok. A hódító török ellen keresztes hadjáratokat hirdettek, de maguk később titokban szövetkeztek vele, csakhogy gyűlölt keresztyén ellenfeleiket megtörhessék a pogány haderővel. Nagy Szulejmán szultánnak, a mohácsi győzőnek is szövetsége volt VII. Kelemen pápa. Igaz ugyan, hogy valamennyien bőkezű pártfogói voltak az akkor „újjászületett” tudománynak, irodalomnak, művészetekeknek (renaissance olv. röneszansz). De ezt is csak azért tették, hogy önzően, élvezhessék az írók és művészek remekeit. Udvaruk a tudás és művészet fényében ragyogott, a rájuk bízott szegény lelkeket pedig tovább sínlődtek a legnagyobb sötétségben. A renaissance pápái közt nem egy volt, aki nemcsak a népies babonában nem hitt, de még a keresztyénség legfőbb tanításaiban is kétkedett. Hanem azért a vakhit sötétségének eloszlatására semmit sem tettek. Sőt még megerősítették azt, mert érdekeik így kívánták, főképen mert jól pénzeltek belőle.

6. Folytonos kísérletek a megújulásra. Fejtől romlott volt az egyház. Nagyon sok pap és hívő mélyen fájlalta ezt a rettentő romlást. Buzgón keresték, a belőle kivezető utat, de seholgy sem bírtak ráakadni. Sokan a tudós bibliakutatásból akarták meríteni a megújhodást. Mások az erkölcsöket akarták: megtisztítani, így Savonarola Jeromos, a lánglelkű, szentéletű flórenci koldulóbarát, akit e miatt végeztetett ki az elvetemült VI. Sándor pápa (1498). Ismét mások kis kegyes társaságokat alapítgattak s azokban igyekeztek ápolni az igazi keresztyénséget. De valamennyinek volt egy közös hibája. Mind úgy gondolkoztak, ők is az Isten kegyelméről és az emberi érdemekről, ahogyan

a nagy tömeg és a pápai egyház. Hittek és bíztak ugyan Krisztusban, de rajta kívül még a római egyházban, a pápában, Máriában, a szentekben, a saját jócselékedeteikben is. *Az volt ekkor az egyház legnagyobb baja, hogy Krisztus még a legjobbak szívében sem volt egyedüli Úr.* Itt tehát csak *egyféléképpen* lehetett segíteni: ki kellett víjni a Krisztus egyedüli uralmát az emberi szívekben. Csakis ezáltal következhetett be az, ami után annyi kegyes lélek sővárgott: *az egyház visszaállítása ősi, eredeti, tiszta alakjába, vagyis a reformáció.*

XI.

Luther.

1. Luther ifjúsága, klastromba lépéséig. A reformációt Luther Márton indította meg. Ő szegény szász bányászemberek gyermeke volt: Eislebenból, a németországi Thüringia egy kis városában, 1483-ban született. Szülei nagyon szigorúan nevelték. Már kisdiák korában maga kereste a kenyérét: társai-val együtt, az akkori szokás szerint, szent énekeket énekelve járt kegyes adományokat gyűjteni házról-házra. De e mellett is kitűnő tanuló volt. Ezért az apja, aki időközben kezemunkájával összegyűjtött egy kis vagyont, elhatározta, hogy a fiát egyetemre küldi. Tizennyolc éves volt Márton, amikor a híres erfurti egyetemre beiratkozott. Itt négy év alatt magisteri (böl-cseletdoktori) rangot szerzett. mindenki szép jövőt jósolt neki. Legjobban az apja szerette volna, ha fiából híres ember lesz. Ezért azt kívánta tőle, hogy a jogtudományt tanulja ki és világi pályára lépjen. Mártonnak ehhez nem sok kedve volt, de szót fogadott az apjának és jogász lett. Hanem a tanulmányai nem elégítették ki. Egyszer csak kezdett elégedetlen lenni a világgal és önmagával. A lelke nyugalma eltűnt. Ilyen lelkiállapotban igyekezett vissza egy vakációja után, hazulról gyalogszerrel Erfurtba. Útja egy erdőn vitte keresztül, ahol rettentő égháború lepte meg. A fák alatt bármely pillanatban agyonüthette a villám. Iszonyú félelem fogta el. Nem annyira a haláltól remeggett, mint inkább attól a gondolattól, hogy gyónás és vezeklés nélkül kell meghalnia s így elkarthozhatik. Ezt a gondolatot, mint a római egyház hű fia, nem bírta elviselni. Nagy bűnök nem nyomták ugyan a lelkét, de lelkiismerete mégis vádolta. Halálos szorongás fogta el. A vihar dühöngése közben egyszerre térdrevetette magát és így kiáltott családja védőszentjéhez: „*Szent Anna, segíts meg, szerzetes leszek!*”

Alighogy elhangzott a fogadalom, megszűnt a vihar. De a megmenekült Márton lelke csak még nehezebb lett. Nagyon elhamarkodott fogadalmat szalasztott ki a száján. Néha ugyan

már azelőtt is gondolt arra, hogy klastromba lép lelkének nyugalmáért és üdvösségeért. De elszánni nem merte magát, mert tudta, hogy szigorú apja nagyon rossz néven veszi tőle, hogyha akarata ellenére pályát változtat. Hanem most már kötve volt. A fogadálma elhangzott: ember ugyan nem hallotta, de hallotta az Isten és Luthernek ez elég volt. Nem akart tágítani az égieknek adott szavától. Nem törödött többé a reá váró fényes jövővel. Vállalta az apja haragvó rosszalását. Ifjúsága virágjában, 22 éves fővel belépett az ágostonrendű koldulószerzetesek erfurti klastromába (1505).

2. A szerzetes Luther. Készségesen vette magára a szerzetesi élet mindenmű terhét. A rend szabályai szerint elvégezte a legalantasabb házi munkákat is és társaival kijárt a vidékre koldulni. Teljesen megalázkodott, hogy megtalálhassa a lelke békességét és kiérdemelje a kegyelmet Istenétől. Keményen sanyargatta testét, hogy lelke annál tisztább legyen, Böjtölt, imádkozott, alig aludt. Akárhányszor úgy kimerült, hogy félholtan esett össze rideg cellája kövén. S mégis a váravárt lelki tisztaság és békesség egyre késsett. Ügy érezte, hogy ő a klastromban is csak a régi maradt. Nemhogy közelebb jutott volna Istenhez, hanem még távolodott tőle. Egyre jobban rettegett Isten haragjától. Társai többször rajtakapták, amint jajveszékelve zokogott: „*Óh én bűnöm, bűnöm, bűnöm!*” Már annyira el volt gyötörve, hogy a halált kívánta, még ha elkárhozik is.

Megbomlott volna a lelke, ha lassan föl nem dereng előtte az a vigasztalás, hogy Isten nemcsak büntető Bíró, de megbocsátó Atya is. Először csak egy pár jólelkű szerzetestársa figyelmeztetésére kezdett ezen gondolkozni. De azután a Bibliát is elővette s buzgón tanulmányozni kezdte. Lelkének háborágását ez csillapította le. Észrevette, hogy ő a klastromban egy egészen más Istenet keresett, mint amilyen az igaz Isten, a Biblia Istene. Ő *adni* akart valamit az Istenek, hogy azután *kaphasson* Tőle. A Szentírásban pedig olyan Istenről olvasott, aki a Krisztusban maga adja oda magát a bűnös embernek s megváltja azt kegyelemből, ingyen.

A szegény barát lelkében most világosság gyúlt. Hiszen, ha ez így van, akkor Istenről nem kierőszakolni kell a kegyelmet, hanem alázatosan elfogadni tőle. Most már újra remélt. Egyre jobban belemélyedt a Bibliába. Egy napon aztán végre Pál apostolnál megtalálta a döntő megoldást: „*Az igaz ember hitből él*” (Római levél 1: 17). Ebből lett egészen bizonyossá előtte, hogy Istennél nem az erőkötés vezet célhoz, hanem egyedül a hit. Az embert nem az teszi *igazzá*, azaz *Isten előtt kedvessé*, hogyha önző számítással érdemet érdemre halmoz. Hanem egyedül az „igazítja” meg, hogyha alázatosan hiszen, bízik a bűnbocsátó Isten kegyelmében. *Igazi élete csak az ilyen*

embernek van. Márton barát, aki kevessel azelött még a halált kívánta, most boldogan érezte, hogy igazán él.

3. A kilencvenöt tétele. Luther újra megtalálta az Evangélium szívét, lényegét, amelyet a pápai egyház régesrég elveszített: *egyedül a hit által, kegyelemből igazulunk meg, leszünk Isten előtt kedvesekké.* De arra még ekkor nem gondolt, hogy támadólag lépien föl a pápa és a római egyház ellen. Sőt hű fia akart maradni az egyházának tovább is. Bízott abban, hogy azt, amire ő rájött, majd mások is fölismérlik és így az egyház lassan megtisztul. Becsületes lelke még a pápától is csak jót várt. Azért e nagy fölfedezés után még évekig élt csöndes klastromában a nélkül, hogy a nagyvilág tudott volna róla. De az ágostonrendben igen nagy tekintélyre emelkedett. Még 30 éves sem volt, amikor már tanárrá tették a wittenbergi egyetemen.

De néhány év múlva egy botrányos dolog kizökkentette az élete rendes folyásából. Wittenberg szomszédságában felüttötte sátrát egy búcsúlevél-árus, Tetzel János domonkosrendi barát. Ez az ember valóságos vásári kikiáltó módjára viselkedett. Szemérmelenül biztatta a bámosz tömeget, hogy nincs az a förtelmes bűn, amely alól feloldozást nem kaphatna az, aki megveszi az ő portékáját. Azonban a valódi célját a búcsúlevél-árulásnak elhallgatta. Ez a cél az volt, hogy az így befolyó óriási jövedelmen meg akart osztozni a pazarló, fényűző X. Leó pápa, a léha, eladósodott mainzi érsek: Brandenburgi Albert, meg ennek hitelezője, a hatalmas Fugger-bankház. Mindebből csak annyit vallott be Tetzel, hogy a pápa a pénzt a fényes római ^{zent} Péter-templom fölépítésére akarja fordítani. A nép elhitte és csödült a lélekvásárra. Tetzel szüntelenül azt hirdette, hogy a szenvédő lélek azonmódon kikerül a tisztítótüzből, mihelyt a látában megcsördül a búcsúlevélért adott pénz.

Luther elszörnyedt, ezen az istenkáromláson. Látta, milyen rombolást visz végbe az a wittenbergi lakosok szívében, akik tömegesen jártak ki a búcsúvásárra. Megfigyelhette, milyen könnyen vették az emberek a bünt, ha már egyszer zsebükben volt az a hazug biztatás. A szerény barát most úgy érezte, hogy nem hallgathat tovább. Az 1517-ik esztendő október havának 31-ik napján 95 tételeit szögezett ki a wittenbergi vártemplom kapujára. Ezekben a tételekben részletesen megmagyarázta, miben áll az igazi bűnbánat. Nem abban, hogy pár garasért búcsúlevelet veszünk, hanem abban, hogy töredelmes szívvel Isten irgalmában bizakodunk. Ezért, mint monda: „*a keresztyén, embernek az egész élete vezeklés*”.

4. A wormsi hitvalló. Luther a tételeket tulajdonképen csak egy kis szerzetesi tudós körben akarta megvitatni. De már akkor föl volt találva a könyvnyomtatás. Ennek útján a tételek villámggyorsasággal járták be egykét hét alatt egész Németországot. Az emberek föllélekzettek, amikor olvasták. A német

nemzet századok óta különösen sokat szenvedett a pápák pénzszomja miatt. Kitörő örömmel üdvözölte tehát a tételeket és szerzőjüket. Luthert magát először megdöbbentette ez a nem várt siker. Hiszen ő nem akarta megtámadni a pápát. Sőt akkora jóhiszeműéggel volt eltelve iránta, hogy az egyik tételeben egyenesen ezt mondotta: „Föl kell világosítani a keresztyéneket, hogy ha a pápa tudna a búcsú-árusok üzelmeiről, inkább akarná, hogy Szent Péter temploma porráégen, mint sem hogy a saját juhainak bőrén, húsán és csontján épüljön fel.” De csakhamar ki kellett ábrándulnia. A pápa sokkal hamarabb megértette a tételek jelentőségét, mint — maga Luther. Nem is csoda, hiszen az ő hatalma és jövedelme forgott veszélyben. Hamarosan megindította tehát az eljárást Luther ellen. Az volt a célja, hogy a merész barátot kitüntetésekkel vagy fenyégetésekkel elnémítja, ha pedig ez nem sikerül, akkor eretneknek bályegzi és a Húsz sorsára juttatja. De sem így, sem úgy nem ért célt. Luther mögött már akkor ott állt az egész német nemzet s elsősorban a saját uralkodója, a szász választófejedelem, a derék Bölc Frigyes. Ez nem engedte bántani, hiába dühöngtek Rómában. Luthernek pedig egyre jobban kinyílt a szeme. Világosan láta most már, hogy a pápának nem a Krisztus evangéliuma fekszik a szívén, hanem a saját Irataimat fél Li. Ezért most már nem tartotta szükségesnek, hogy kímélje.

Nagyszerű könyvek, röpiratok egész sora került ki gyors egymásutánban a tollából. Ezekben ellenállhatatlan erővel fejtette ki az igazi evangéliumi hitet. És kimondta a végső szót is: az a pápaság, amely így elhomályosítja a Krisztus evangéliumát, nem krisztusi, hanem ördögi hatalom. A pápa erre természetesen sietett kiátkozni Luthert. De ő feleletül elégette a kiátkozó levelet, a bullát. Krisztusra támaszkodott s nem bánta, akármi következik.

Csakugyan nagy veszedelem fenyégette. A pápa felbizzatta ellene a fiatal német császárt, V. Károlyt, aki világhatalmas úr volt és vakbuzgó római katholikus. A császár Luthert 1521-ben a worms-i birodalmi gyűlés elé idézte, hogy ott adjon számot szavairól és tetteiről. Luthert aggódó barátai féltették a Húsz sorsától és kérve kérték, ne menjen el. De Luther így felelt: „Ha annyi ördög volna is Wormsban, amennyi cserép a házak fedelén, akkor is elmennék — és ha akkora tüzet rakenának is Worms és Wittenberg között, hogy lángjai az egét vernék, még akkor is nekivágnék, és ha ott egy szörnyeteg tátaná reám a száját, annak is egyenest a torkába lépnék, hogy bizonyáságot tegyek az én Uramról, Krisztusomról!” El is ment. Kopott kámszájában megjelent a papi és világi fejedelmek fényes gyülekezete előtt. Amikor felszólították, hogy vonja vissza „eretnek” tanításait, nyugodtan és bátran felelte: „*Amíg engem a Szentírás*

bizonyiségaival vagy más világos okokkal meg nem győznek, addig lelkiismeretem Isten igéjének a foglya. Semmit vissza nem vonhatok, nem is akarok visszavonni, mert a lelkiismeret ellen cselekedni nem is biztos, nem is becsületes[^] dolog. Itt állok, másként nem tehetek. Isten legyen segítségemre. Ámen!"

5. A reformátor, Luther fenséges hitvalló szavaira feleletül a wormsi birodalmi gyűlés kimondotta, hogy őt, mint közveszélyes eretneket bárki szabadon elfoghatja és kiszolgáltathatja a hatóságnak. De hű fejedelme, Bölc Frigyes nem hagyta el. Hogy a világ azt higye, Luther az ellenségeinek esett "áldozatul, színleg elfogatta és Wartburg várába vitette. Ott tartózkodott csaknem egy esztendeig. Tolla ezalatt sem nyugodott. Nemcsak számos újabb röpiratot adott ki, hanem nekifogott a Szentírás lefordításának is. Csak magával ez egy munkájával örök hálára kötelezte nemzetét. De nem volt soká maradása az erős várban. Wittenbergből rossz híreket kapott. Néhány lelkes, de meggondolatlan híve nagy hirtelen nekifogott az egyház újjáalakításának s iszonyú felfordulást csinált. Luther ezért elhatározta, hogy odahagyja biztos menhelyét és visszamegy a forrongó Wittenbergbe. A választófejedelem semmi módon nem akart ebbe beleegyezni. Hiszen a kiátkozott eretneknak az élete egy percig sem volt biztonságban a váron kívül. De Luther megüzente Bölc Frigyesnek, hogy ő egy sokkal hatalmasabb Úrnak áll az oltalmában, mint aminő a szász választó. Elhagyta tehát a várat és bántódás nélkül megérkezett Wittenbergbe. Ott egy-kettőre lecsillapította a veszedelmes forrongást s azután maga állott a reformáció munkájának élére.

Ettőlfogva majd egy negyedszázadon át, 1546-ban történt haláláig, ő volt a német nép lelei vezére. Követőinek száma egyre szaporodott. Nagyon sok világi uralkodó támogatását is megnyerte. így azután még könnyebben ment a munka. Róma egyháza helyett megalakultak az evangéliumi (evangélikus) gyülekezetek. A haszontalan püspökök és papok helyét tisztaéletű, tudós, munkás prédkátorok foglalták el. Ezek szakítottak a papi házasság pápai tilalmával és Istennek tetsző családi életet éltek. Maga Luther is megházasodott és szent öröömök forrása lett számára a családi élet. Kiüresedtek a klastromok: a barátok, apácák kenyérkereset után néztek, családot alapítottak. Helyüket a komor falak között vidám iskolásgyermekek foglalták el, mert az iskolák nagyon megszaporodtak. A prédkátorok mellett mindenütt buzgó tanítók működtek. Ezek rövid idő alatt sokkal nagyobb eredményt értek el a nép művelésében, mint a római egyház félezer év óta. A német nép nagy része fölszabadult a pápai iga alól s ura lett saját sorsának. Ilyen gyümölcsöket termett a Luther hite.

XII.

Kálvin.

1. Kálvin föllépéssének előzményei; a reformáció Svájcban; Zwingli. Futó tűzként terjedt a reformáció Németország határain túl js, „Még csak két-három évtized telt el a Luther tételeinek kiszögezése óta s már alig volt Európának olyan műveltebb országa, amelyik ne lett volna teleszórva evangéliumi gyülekezetekkel. Csak attól lehetett tartani, hogy ez a hatalmas mozgalom előbb-utóbb vezető nélkül marad. Luther maga korábban meghalt, semhogy hazája határain kívül is irányította volna a reformációt. Ez a feladat híveire, tanítványaira várt volna, de ezek közül még a legkülönbök sem voltak erre alkalmasak és képesek. Még a világhírű tudós: *Melanchton Fülöp* sem, akit pedig Luther valamennyiük közt legjobban becsült és szeretett. Ez félénk és megalkuvásra hajló ember volt s így ő sem vehette át a nagy reformátortól a vezérséget. Ekkor Isten máshonnan támasztott a világ reformációjának vezért, aki méltó módon tetőzte be a Luther kezdeményezését. Ez volt Kálvin János.

Kálvin reformátori munkájának Svájc volt a színtere. Ez a szabad kis ország apró paraszti és polgári köztársaságok: kantonok és városok szövetségéből állt. Önérzetes, dolgos népe nem tűrt idegen uralmat maga fölött. A pápaság jármát is nehezen viselte. Nagyobb részében örömmel csatlakozott az evangéliumi mozgalomhoz. Előbb a németnyelvű lakosság egy része vette be a reformációt, különösen Zürich város nagy lelkipásztorának, *Zwingli Ulriknak* a szavára. A régi és az új valláshoz ragaszkodó németsvájciak között csakhamar fegyveres összetűzésre került a sor. A kappeli csatában a hős Zwingli is életét vesztette a tiszta Evangéliumért és hazája szabadságáért (1531). De azért Róma híveinek még sem sikerült kiszorítaniok Svájcát a reformációt. Amint a csatatéren haladokló Zwingli monda: *A testet megölhették, a lelket nem* (Máté 10:28). Sőt most már a nemnemet részeket is lángolgyújtotta az Evangélium. Itt a reformáció fő tűzhelye a Svájc nyugati határszélén lévő, francia nyelvű Genf (franciásan Genève olv. zsönév) városa lett, fő bajnoka pedig Kálvin.

2. Kálvin ifjúsága. Kálvin északi Franciaország egy kis városában, Noyonban (ejtsd: noajon) született 1509-ben. Apja tekintélyes jogtanácsos volt és módjában volt jó nevelést adni a fiának. Parisban s egyéb híres iskolákon tanította. A fiúnak rendkívüli képességei voltak, főkép csodálatos emlékező tehetisége. De szorgalomban, kötelességtudásban is túltett minden társán. Vasakarattal tanult. Alig vacsorált valamit, sokat éjszakázott, keveset aludt, reggel pedig felébredéskor, első

dolga volt elismételni az előző este tanultakat. Ezzel a szigorú életmódjával már ifjúságában aláásta az egészségét. De a testi gyöngeségtől sohasem engedte leveretni magát. Lángoló lelkessel gyűjtötte a tudományt. Előbb papnak, majd jogtudósnak készült. Teljesen a tudománynak, akarta életét szentelni. De ekkor Isten beleszólott a terveibe.

Mikor Kálvin ifjúvá serdült, akkorra már Franciaországba is átcsoptak a reformáció hullámai. Kálvin is korán megismerkedett az evangéliumi igazságokkal. Ezektől először nagyon idegenkedett, mert egész családjával együtt buzgó, hű római katholikus volt. De lelkismerete nem hagyta nyugodni. Sokáig töprengett az üdvösségi kérdésein. Nagyon nehezére esett elszakadnia addigi hitétől és nézeteitől. De egyszer csak úgy érezte, el kell szakadnia, mert ha nem, akkor meg fog semmisülni Isten haragja alatt. Engedelmeskedett tehát. Parisban belevegyült az evangéliumi mozgalmakba. Szorgalmasan tanulmányozta Luther és más reformátorok íratait. Csakhamar, több társával együtt, hirdetni is kezdte az igaz hitet. Állandóan az életével játszott, mert a király, a hatóságok és a papok fegyverrel is üldözték a gyűlölt „eretnekséget”. Végre is csak gyors meneküléssel kerülhette el a bizonyos halált. De amit Parisban abba kellett hagynia, azt egyebütt új rákezdte. Francia- és Olaszország különböző helyein hirdette az Evangéliumot. 3. Az Institutio; Kálvin Genfben marad. Kálvin bujdosása közben hallotta meg, hogy a francia király nem éri be az Evangélium híveinek fegyveres üldözésével, de még rágalmakat is terjeszt róluk. Úgy tünteti fel őket, mint erkölcsstelen országháborítókat. így akarja magát tisztára mosni az áldozatok véréből. Kálvin most érezte, hogy cselekednie kell: tudományát és tollát ártatlanul megvádolt honfitársai szolgálatába kell állítania. Rövid idő alatt megírt egy nagyszerű könyvet, amelynek a címe: *Institutio Religionis Christianae* (Tanítás a keresztyén vallásra). Ebben olyan világosan megmagyarázta s olyan hatalmasan megvédelmezte az evangéliumi hitet, amint még előtte senki. Az egész művét világon rohamosan elterjedt (1536) a 27 éves ifjú tudós műve. Kálvin ezen fölbuzdulva, elhatározta, hogy tovább is tollával fogja szolgálni a reformáció ügyét. Strassburgban vagy Baselben akart letelepedni, hogy zavartalanul folytathassa irodalmi működését. De az útja Genfen vitte keresztül — s itt megint elebe állt Isten.

Genf városa épp ezidőtájt szakadt el a római egyháztól. De nem annyira belső, leksi okokból, hanem inkább csak azért, hogy püspökének, meg a katholikus szavójai hercegnek uralmától szabaduljon. Az ilyen reformációt nem követhette leksi megújulás. A polgárok legnagyobb része most is csak olyan ledér életet élt, mint azelőtt, mert ez a város már rég ideje hírhedt volt lakóinak könnyelmű életmódjáról. Most sokan

még jobban nekivadultak és elmerültek az erkölcsstelen-sége. Ez nagyon aggasztotta a jobbakat, főkép a túzlelkű prédkárt, *Farel Vilmost*, aki vezetője volt a genfi reformáció-nak. Farel attól tartott, hogy ha a reformációhoz pártolt Genf erkölcsi züllésbe jut, annak híre lesz az egész világon és így magának a reformációnak szent ügye is rossz hírbe kerül.

De Farel önmagát nem érezte elég erősnek arra, hogy ennek a veszedelemnek útját állja. Nagy aggodalmai közben egyszer csak meghallotta, hogy a városon van átutazóban Kálvin János, a már világhírű ifjú tudós. Isteni sugallatként villant meg előtte az a gondolat, hogy itt az ember, akire Genfnek most szüksége van. A szenvédélyes Farel rögtön el-rohant a fogadóba, ahol Kálvin szállva volt, és a fiatal embernek, akit ekkor látott először életében, kertelés nélkül előadta kérését: maradjon itt s legyen segítségére. Kálvinnak esze ágában sem volt ez. Egy csöpp kedve sem volt ahoz, hogy belevesse magát a küzdelembe. De Farel nem tágított. Sőt mikor látta, hogy kéréssel, könyörgéssel semmire sem megy, előntötte az indulat, fölpattant székéről s rettenetes dörgő hangján így kiáltott a halásápadt ifjúra: „*Hát akkor Isten átka legyen a te nyugalmadon és írószobád csöndességén, hogyha ily nagy szükségen vonakodol segítségemre lenni!*” Kálvinnak a lelkét mintha villámcsapás érte volna. A Farel fenyegető szavaiból magának a haragvó Istennek a hangját hallotta ki. Magára nehezedni érezte az Úr kezét. Nem tehette, hogy ne engedelmeskedjék. Örökre szakított kedves tervével. Megadta magát Istennek s a szívét és az életét alkudozás nélkül följán-lotta neki áldozatul.

4. Kálvin genfi működése. Ott maradása után Kálvin lett a lelke a genfi reformációnak. Ő tanította meg igazán alaposan az Evangélium igazságaira a genfi népet. De nem érte be a pusztá tanítással, prédkálással. A genfieket az Igének nemcsak hallgatóivá, hanem megtartóivá is akarta nevelni. A Szentírás alapján rendületlenül meg volt győződve arról, hogy az anya-szentegyház igazi tagjait Isten öröktől fogva kiválasztotta az üdvösségre. Isten választottait pedig arról lehet megismerni, hogy Isten akaratát cselekszik, szent és tiszta[^] életet élnek. Tehát az igaz egyház „szentek gyülekezete”. És Kálvin azt akarta, hogy a genfi evangéliumi egyház ilyen legyen. Kivitte, hogy az egyház szigorú fegyelemmel lépjön föl a maga léha, jromlott tágjai ellen. A dorbézolóktól, fényúzóktól, szerencse-játékosoktól, kicsapongóktól megalázkozó bűnbánatot követelt a szigorú egyháztanács (consistorium vagy presbyterium). A mellett még a polgári hatóságnak is átadta őket megbüntetés végett.

Természetesen a sok könnyűvérű genfi polgárnak minden nem volt ínyére. Ők feltették Kálvintól a csak nemrég kivívott

egyházi és polgári szabadságot. Alkalmat kerestek, hogy meg- szahaduljanak tőle. Ez az alkalom meg is jött, mihelyt a genfi köztársaság vezető állásába a Kálvin ellenségei jutottak be. Ezek most már hatalomszóval akarták kényszeríteni, hogy hagy- jon fell szigorával. El akarták vele ismertetni azt, hogy az egy- házi, lelki ügyekben is a polgári hatóságé a döntő szó. Kálvin azonban kijelentette, hogy az életét elvehetik, de arról, ami Isten akarata, nem fog lemondani semmiféle parancsszóra. Ezért aztán száműzték a városból (1538).

Egészen megkönyebbült, amikor otthagya Genfet és sohasem kívánt többé visszatérni oda. Strassburgba húzódott el. Itt folytatott három esztendeig lelkípásztori, tanári, irodalmi működést, igen nagy anyagi nyomorúságban. De nem sokáig örvendhetett a nyugalmasabb életnek. A genfiek csakhamar megbánták, hogy kiűzték maguk közül azt, aki egyedül lett volna képes biztosítani a város rendjét. Úrrá lett a féktelenség, mert nem volt többé kitől tartani. Pártvillongások törtek ki és fenekestől felfordult minden. A város egykor urai és a pápa szolgái azonmódon elkezdtek halászni a zavarosban. Egy tudós és ügyestollú olasz bíboros, Sadolet Jakab vállalkozott arra, hogy a genfieket visszaédesgeti a római egyházba. Írt nekik egy simanyelvű hízelgő levelet. Ennek a levélnek körmönfönt okos- kodásai sokakban megrendítették az Evangélium igazságaiba vetett hitet. A genfi tanácsurak már félni kezdték, hogy a leyél újabb zavart csinál s ebben a zavarban visszalopódzhatik a régi uralom. Kerestek tehát valakit, aki méltó választ adjon a Sado- leto levelére. Hanem arravaló ember nemcsak Genfben, de egész Svájcban sem mutatkozott. Végül is annak a nagy embernek a segítségéhez kellett folyamodniuk, akit nemrég üldöztek ki városukból. Belátták, hogy Kálvin az egyetlen, aki eredmé- nyesen megharcolhat Sadoletoval. És a száműzött nem kérette magát. Hamarosan megírta válaszát s a bíboros okoskodásait alaposan tönkretette. Többé sem ennek, sem másnak nem jutott eszébe, hogy a genfieket vissza próbálja csábítani a pápa uralma alá.

Most már Genfben is meghajoltak a Kálvin nagysága előtt és sürgetni kezdték a visszatérését. Végre maga a tanács is egye- nesen fölkérte erre. De Kálvin valósággal megettent a vissza- hívástól. Először azt mondta, hogy inkább elvándorol a tengeren túl és száz halállal szembenéz, mintsem visszatérjen a genfi pokolba. De hasztalan volt minden ellenkezése. A genfiek ragaszkodtak kérésükhez s barátai is nagyon unszolták, mert meg voltak győződve, hogy Genfet csak ő tarthatja meg az Evangéliumnak. Végül is, nagy lelki küzdelem után, belátta Kálvin, hogy Isten most egy újabb nagy áldozatot kíván tőle. Engedel- meskedett tehát és 1541-beji visszatérít Genfbe, reszkető szív- vel, de mindenre készen.

Most egy másfél évtizedig tartó újabb küzdelem várakozott reá. Ez idő alatt sokszor forgott kockán az élete. Hanem őt nem lehetett megfélemlíteni. Kérlelhetetlenül üldözte a léhaságot, a bünt, mégpedig annalinkább, minél nagyobb urak életében tapasztalta. E miatt sokszor még nagy hívei is elhidegültek tőle. De ő ezzel nem törödött, mert nem a maga dicsőségét kereste, hanem az Istenét. Önzetlensége előtt még legádázabb ellenfelei-nek is el kellett némulniok. A városban és az egyházból végrejére érvényre jutott az erkölcsök szigorúsága. Az egyháztanács nem ismert kíméletet. Az üres, hiú szórakozások helyét elfoglalta a munka. mindenkinél dolgozni kellett. A dolgozó polgárság vagyona rövid idő alatt megsokszorozódott. A nyomorgó munkaképtelenekről, a betegekről, özvegyekről, árvákról az egyház gondoskodott. mindenki köteles volt a gyermekét iskolába járatni. Rend, tisztaság, jólét sugárzott az utcákon, ahol azelőtt egymást érték a bűnbarlangok. Messze földről csudájára jártak az emberek a megújult Genfnek.

5. Kálvin hatása Európában; életmódja; halála. Az Evangélium hívei csakhamar észrevették, hogy az igazi vezérnek való ember itt van a számukra Genfben. Francia-, Angol-, Skótország-ból, Hollandiából s egyebünnben is csak úgy sereglettek Genfbe az apostoli lelkű ifjak, hogy a Kálvin lábainál, a tőle alapított híres főiskolán tanuljanak. Ő maga is azt mondotta: „*Küldjetek fát, mi majd faragunk belőle nyilakat!*” Hősöket és vértanúkat nevelt. Ahová egyszer az ő tanítványai betették a lábukat: ott a római egyháznak bealkonyodott. Nem volt az az akadály, amivel ezek az emberek szembe nem szálltak volna. Nem nyugodtak, míg saját hazájukban is meg nem alapították az Evangélium egyházait, a genfi mintájára. Kálvin hívei, a kálvinisták,¹ Isten választott eszközeinek tudták magukat. Bizonyosak voltak üdvösségekben. Életükkel és halálukkal csak egy céljuk volt: az, hogy Krisztus uralkodjék s Isten dicsősége terjedjen. A leglelkismeretesebb és legdolgosabb emberek, a legnagyobb szabadsághősök és a legelszántabb vértanúk kerültek ki az ő soraikból.

Az egész művelt világ ismerte is a Kálvin nevét. Tekintélye a legnagyobb régi pápákéval vetekedett. Pedig soha nem volt magasabb állása és méltósága, mint az egyszerű prédikátoré. Rendkívül igénytelen ember volt. Az egész hagyatéka, könyveit

¹ A „kálvinista” nevet, éppúgy mint Luther híveire a „lutheránusát először a régi egyház hívei ragasztották” rá a tiszta evangélium követőire, gúnyból. Sem Kálvin, sem Luther nem szerette, hogy az evangéliumi egyházak tagjai róluk nevezik el magukat, amikor ők nem maguknak, hanem Istennek és a Jézus Krisztusnak akartak adni minden dicsőséget. Később mégis általános szokássá lett ez. De azért mi is jól tesszük, ha ezeket a neveket minél ritkábban használjuk, mert máskülönben magunkra vonhatjuk azt a vádat, hogy a mi vallásunk és egyházaink nem isteni, hanem emberi eredetűek.

is beleértve, alig ért néhány ezer pengőt. Családi boldogsága nagyon rövid ideig tartott: kicsi gyermekei, gyöngéden szeretett felesége hamar elhaltak. Azóta csak a munkának élt, olyan rideg életmóddal, mint akármelyik régi aszkéta. Pedig mélyen érző szíve volt s nagyon szerette a baráti kört és a nemes szórakozást. De utóbb már minden percet sajnált elvonni a Krisztus ügyétől. Még alvásra is alig szánt négy-öt órát, a nap többi részét szakadatlan lázas munkában: prédikálásban, tanításban, gyűlésekben, tanulmányozásban, írásban, diktálásban töltötte. Nem csoda, ha ily életmóddal mellett valósággal felőrlődött törékeny egészsége. Az élete utolsó öt-hat éve nem volt egyéb, mint folytonos testi kínszenvedés. Egyszerre kínozta gyógyíthatatlan gyomor- és tüdőbaj, köszvény és egyéb gyötrelmes bajok is. Végre már beszélni is alig bírt, de a toll még akkor sem esett ki a kezéből.

Halálát közeledni érezve, magához kérette a genfi tanácsurakat. Alázattal bocsánatot kért tölük a gyarlóságaiért s megköszönte nekik, hogy békével eltürték azokat. így búcsúzott el a barátaitól, tiszttársaitól is. Mindvégig világos öntudatánál volt s üdvösségeiben bizonyosan, küzdelem nélkül halt meg (1564). Temetése a saját végakaratából a lehető legegyszerűbb volt: gyászbeszéd nem hangzott fölötte s még megjelöltetni sem engedte a sírját, amelyet éppen ezért ma már nem is ismerünk. De annál nagyszerűbb végzettséget tett neki a pápa, aki, midőn megvitték neki a Kálvin halála hírét, így kiáltott föl: „*Ilyen szolgákkal úrrá lennék az Óceánnak mindkét partján.*”

XIII.

A magyar reformátorok.

1. Általános jellemzésük. A mohácsi vész (1526) után Magyarország vallás és művelődés dolgában is nagyon szomorú helyzetbe jutott. A főpapok javarésze elhullott Mohácsnál. A megmaradtak haszontalanok vagy tehetetlenek voltak s a régi egyház züllésnek indult. A pápság és a szerzetesség a nép művelésének munkáját már régóta elhanyagolta. Senki sem akart törödni a sanyargatott magyar népnek sem testével, sem lelkével. Kétségbreesés és műveletlenség lett volna úrrá az egész Magyarország fölött, hogyha nem léptek volna föl a magyar reformátorok.

Az Evangélium igazságait hirdető prédikátorok voltak akkor egyedül a szenvédő magyar nép igaz barátai. Fölrázták csüggedéséből s új reménységet öntötték belé. Megbiztatták, hogy Isten csak azért ostorozza olyan nagyon, mert jó napjaiban nagyon el volt merülve bűneibe. De hogyha megtér, az Úr is megelégedi

szenvedéseit s új, szébb jövendőt készít, számára. Fáradtságot nem ismerve prédkáltak ezek a férfiak országszerte. Nem volt az az üldözés vagy háborús veszedelem, ami föltartóztathatta volna őket apostoli útjaikon. Éjt-napot egybetéve fordították a Bibliát, írtak a népnek énekeket, vallásos könyvecskéket, tanulságos történeteket. Örökös vándoréletet éltek. Az egyik, Huszár Gál, egy kis könyvnyomdát hordozott magával, hogy azt, amit írt, mindenki kezébe adhassa a népnek. (Ő vetette meg a máig fennálló híres debreczeni nyomda alapját.) Mások szereztek sok szép új, vallásos éneket s a dal és a zene hatalmával hódították meg az Evangéliumnak a népet. Az egyik nagy költő és zenész reformátor, Sztárai Mihály, még tréfás színdarabokat is írt a pápaság meg az ingyenélő barátok ellen s ahol azokat a nép nagy kacagása közben előadták, oda többé be nem merték tenni a lábukat a régi egyház papjai. És mindenütt, ahol a magyar reformátor megjelent: megjelent az iskola is. A reformáció nemcsak hinni, bizakodni tanította meg újra a népet, hanem a műveltség után is felkölötté benne a szomjúságot. Nyelvtantól kezdve növénytanig mindenféle tudományt írtak és nyomtattak a magyar reformátorok. És mindezt csak magyar nyelven, míg azelőtt vallást és minden egyebet is csak latinul tanítottak a magyar embernek. Most ezek a reformátorok megmutatták, hogy a magyar ész és a magyar nyelv semmivel sem alábbvaló más nemzetbelinél. A magyar büszke lett rá, hogy ő magyar. És ezt a reformátoroknak köszönhette.

2. Dévai Bíró Mátyás. A legelső vérbeli magyar reformátort Dévai Bíró Mátyásnak hívták. Rettenthetetlen, soha nyugodni nem tudó ember volt ez. A németországi reformátorok: Luther, Melanchton és mások is igen nagyrabecsülték. Egyidőben lakott is Luthernél Wittenbergben. Csaknem az egész Magyarországot bejárta. Kassai prédkátor korában az egri püspök elfogatta. Börtönről-börtönre hurcolták, míg végre Bécsbe vitték. Itt egy másik püspök — híres eretnek-üldöző — fogta vallatóra. mindenáron rá akarta bírni, hogy tagadja meg hitét. De Dévai, bár tudta, hogy bizonyos halál vár reá, nem rendült meg. Egyszer a püspök így szólt hozzá: „Megáldanálak, ha keresztyén volnál!” „Nincs szükségem a te áldásodra — vágott vissza rögtön a rab —, van Isten, aki megáldjon engem s egykor majd könyörül is rajtam!” Jóemberéinek végre is sikerült őt a börtönből megszöktetniük. De ekkor megint csak elől kezdte. Most Budavárában fogott munkához. Itt egy római hitű pappal olyan heves vitába keveredett, hogy a helytartó végre is elhatározta, majd ő tesz köztük igazságot. A régi, babonás idők szokása szerint „istenítéletet” akart tartani. Előhengerítetett a budai piacra két puskaporos hordót s felszólította a vitatkozókat, hogy üljenek rá egyre-egyre: ő majd alájuk gyújtat s amelyik életben marad, annak lesz a tanítása igaz. Erre Dévai nyugodtan felült az egyik hor-

dóra — a másik ellenben elmenekült. Így nézett ő szembe száz halálveszedelemmel. Élete végső éveit szakadatlan bujdosásban töltötte. „*Addig vezéreljen, oltalmazzon Isten, ameddig jónak látja — szokta mondogatni —, a kegyesek vigasztalása nem maradhat el!*” Isten valóban meg is vigasztalta, mert azzal a tudattal szállhatott sírjába (1545 körül), hogy a reformációnak nyert csatája van az ő szeretett hazájában.

3. Szegedi Kis István. Egy másik nagy magyar reformátor volt *Szegedi Kis István*. Ő már később élt és működött, mint Dévai. Neki már nem annyira az úttörés, mint inkább a tanítás és a lelkipásztorkodás volt a feladata. De a szenvédések ből neki is kijutott. Szelíd, csöndes tudós ember volt: művei olyan hírre tettek szert, hogy többet németre is lefordítottak közülök; maga a pápa is tudomást szerzett róluk és a római egyház híveinek eltiltotta olvasásukat. De amikor helytállásra került a sor, hős tudott lenni Szegedi is. Pályája elején, Csanádon, ahol iskolaiagazgató volt, egy durva kapitány agyba-főbe verte, csizmája vasas sarkával félholtra „rugdosta, minden javaitól, könyveitől is megfosztotta és úgy üzte világát. De a bujdosónak első dolga volt újra munkához fogni. A nagy Alföld különböző helyein prédikátoroskodott, ismételten magára zúdítva az üldözök haragiát. Majd az alsó Dunamellékre került s itt nemsokára akkora közszeretetben lön része, hogy püspökké is megválasztották. Kálmáncsehi lelkész korában ismét nagy veszedelem érte. A törökök rátörtek a helységre s Szegedit rabul magukkal hurcolták. Szinte két évig senyvedett a legkegyetlenebb fogásban. Rabtartója egy állatias lelkű török vajda volt, aki az öregedő embert gorombán bántalmazta, egyszer véresre is verte, csakhogy annál több váltságdíjat csikarjon ki érte híveitől és családjától. De a követelt váltságdíj oly magas volt, hogy Szegedinek a szabadulásra mindegyre késsett. Fogságában is egyre írt, tanult s ha megengedték neki a törökök, még prédikált is és vigasztalta szerencsétlen rabtársait. Végre egy kegyes és gazdag keresztyén nő kifizette érte a tetemes váltságdíjat. Szegedi kiszabadult s ezután már nyugodtabb viszonyok között élve, tisztes öregséget ért. Kiszabadulása után nem sokkal történt, hogy Ráczkevibe — ahova lelkipásztornak vitték a sokat szenvédett, híres öreget — odavetődött egykorai rabtartója, a vajda. Szegedi minden nehezelés nélkül üdvözlésére sietett, még ajándékokat is vitt neki. A vajdát ez az igazi keresztyén alázatosság annyira meglepte, hogy vad lelke egészen ellágyult s bocsánatát kérte Szegedinek. A jó öreg kész szívvel nyújtott neki rögtön kezet. Szegedi 1572-ben halt meg. Föl van jegyezve, hogy hozzá méltó István fiát a külföldi tanulásában egy török ember támogatta. Ez alighanem a vajda volt.

XIV.

Az Evangélium bajvívói.

1. Az ellenreformáció. A reformáció első nagy diadalai következtében a római egyház nagy vereségeket szenvedett s nagyon sok országból egészen kiszorult. De csakhamar összeszedte magát. Ügyesen kihasználta azt, hogy a reformáció hívei között nem volt teljes az egyetértés, Luther és Kálvin hívei ugyanis egymás közt folyton vitáztak egyes hitcikkek fölött. Ezek a viták néha úgy elmérgesedtek, hogy a „lutheránusok” és a „kálvinisták” egymásban majdnem akkora elleniséget láttak, mint a pápában. A pápaság tehát azzal akart újra győzni, ami a reformáció híveiből és egyházaiból sajnosan hiányzott: az egységgel. A pápai egyház nagy tridenti zsinata (1545—63) pontosan megállapította a katholikus egyházi tant, sok kiáltó visszaélést megszüntetett és megszigorította az egyházi fegyelmet. Ugyanekkor alakult Rómának egy mindenre elszánt hadserege is egy új szerzetesrendben: a *Loyola Ignác* alapította Jézus-társaságban. (1540). Ennek a társaságnak tagjai, a jezsuiták, a római egyház és a pápaság hatalmának visszaállítására tették föl az életüket. A rendnek katonai szervezete volt: minden egyes tag föltétlen vak engedelmességgel tartozott előljárói és a pápa iránt. Ezzel a hadsereggel néhány évtized alatt Európaszerte hadjáratot tudott indítani a reformáció hívei és egyházai ellen a pápai egyház. A jezsuitáknak sikerült elhitetniök az uralkodók egy részével azt, hogy a reformáció hívei nem lehetnek hű alattvalók, megbízható polgárok. Ezek az uralkodók aztán fegyvereiket a római egyház rendelkezésére bocsátották. A XVI. század második felében mindenfelé megindult az ú. n. ellenreformáció.

Az Evangélium hívei a végső veszedelemben összeszedték magukat s hitük és életük oltalmára fegyvert ragadtak. Erre azért is szükség volt, mert az Evangélium ellen támadó fejedelmek nemcsak hitüket, de szabadságukat, nemzeti önállóságukat is el akarták venni a népektől. Ezt egy önérzetes nép sem viselhette el nyugodtan. Franciák és hollandok, magyarok és csehek, németek és angolok-skótok egymásután keltek harcra hitért és hazáért. Szörnyű polgárháborúk lettek ebből, több, mint másfél századig. Nem egyszer sikerült az elnyomók szándéka: az Evangéliumot és a nemzeti szabadságot egyformán eltiporták. De rendszerint győzelem kísérte a hősi ellenállást. Ezt legnagyobról részt annak lehetett köszönni, hogy a szabadságért küzdőknek igazi keresztyén lelkű vezérek, fejedelmek álltak az élükre. Ezek voltak az *Evangélium bajvívói*.

2. Coligny. Valamennyi küzdő nép között legtöbbet és leghosszabb ideig a *francia* reformátusok harcoltak és szenvedtek

hitükért. Ezeket „*hugenotta*” néven ismeri a történelem. (Ennek a névnek az eredete bizonytalan).

A francia nép zöme sohasem vette be a reformációt. De a hugenotta kisebbség színe-java volt a népnek. A legbecsületesebb polgárok, a legvitézebb katonák, a legjobb hazafiak voltak. S oktalan, zsarnok királyaik mégis ki akarták őket irtani. Úgy gondolkoztak, hogy csak az a nép lehet erős, amelyiknek egy a vallása és csak az a nép tiszteleti igazán királyát, amelyik királyának vallásán van. Ezért kezdettől fogva kegyetlenül bántak a hugenottákkal. Az Isten tiszteletére összegyűlt békés polgárokra sokszor durva katonák rontottak s férfit és nőt, aggot és gyermeket irgalom nélkül kardére hanytak. Ez a sok embertelenség a végsőkig elkeserítette a hugenottákat. Fegyverre keltek, hogy kiküzdjék vallásuk szabadságát.

A fölkelők élére *Coligny* (olv. kolinyi) Gáspár állott. Ez a férfiú egyik legnagyobb fia volt akkor hazájának. Magasrangú katonai állásokat viselt. Békében és háborúban sok dicsőséget hozott Franciaországra. Már érett férfi volt, amikor elmélyedt a Bibliában és szívvel-lélekkel elfogadta az Evangélium igazságait. Ettől fogva mindenhalál hű és bátor vallója volt a reformált keresztyén hitnek. Tudta, hogy magas állását, nagy vagyonát kockáztatja, amikor fegyverre kelő hitsorsosai élére áll: de engedelmeskednie kellett az isteni parancsszónak. Váltakozó szerencsével folyt a polgárháború. Végre is kivítva *Coligny*, hogy a reformátusok szabadon gyakorolhatták vallásukat. Ő maga olyan tekintélyre jutott, hogy a királynak első tanácsosa lett. Még ellenségei is elismerték, mennyit tud használni Franciaországnak. Mégis gyűlölték — a hite miatt.

A katholikus udvari párt csakhamar behálózta a gyenge királyt, fölbujtotta *Coligny* és a fő hugenották ellen s alkalmat keresett, hogy eltehesse őket láb alól. Ez az alkalom meg is jött, amikor egy hugenotta herceg esküvőjére nagyon sok előkelő református gyűlt fel a vidékről Parisba. Ezek mit sem sejtve pihentek ágyaikban az 1572 augusztus 24-ikére, Bertalan-napjára virradó éjszakáján, mikor — a királyi udvarból megadott jelre —egyszerre csak mindenfelől bergyilkosok rontottak rájuk s megkezdődött a mészárlás. Az ősz *Coligny*, a gyilkosok közeledtét hallva, kijelentette, hogy nem menekül, mert már rég elkészült a halálra. Pedig módjában lett volna már régebben elmenekülnie, mert az előző napokban is történt ellene — az udvar fölbujtásából — egy orgyilkos kísérlet. Már akkor súlyosan megsebesült, de becsületes lelke nem akarta hinni, hogy az udvar áskálódik ellene. Most már tisztán látott és tudta, hogy itt a vég. Imádkozva várta gyilkosait s lelkét Istennek irgalmába ajánlva, emelt fővel fogadta a halálos csapást. Holttestét kidobták az ablakon, fejét levágták, törzsét akasztófára húzták. Vele együtt csak magában Parisban legalább 5000,

a vidéken megindult mészárlásokban legalább 20,000 hugenotta esett áldozatul ennek a szörnyű „párisi vérnásznak”. Mikor a pápa hírét vette ennek, örömében kivilágította Rómát, körmenetet rendeztetett, sőt még emlékérmet is veretett „Hugenották romlása” felirattal.

3. Gusztáv Adolf. A németeknek is sok vérükbe került, míg hazájukban, a reformáció szülőföldjén megmenthették az Evangélium szabadságát. Harminc évig kellett életre-halára viaskodniok az evangélikus németeknek a hatalmas Habsburg-császárakkal és saját római hitű honfitársaikkal. A borzasztó polgárháború sivataggá tette az egész német birodalmat. A császári hadak kezdetben győzelmet győzelemre arattak az egymás közt is. széthúzó evangéliusokon. De ekkor, a végső veszedelemen segítségére sietett az Evangélium ügyének egy kicsiny, de hatalmas nép fejedelme: *Gusztáv Adolf*, a nagy svéd király.

Gusztáv Adolf kiskorától kezdve csatákban nőtt fel. Igazi mintaképe volt a keresztyén lovagnak. Már országa több ellen-ségén diadalt vett s nyugodtan, békességen élhetett s uralkodhatott volna odahaza. De a szorongatott evangélikus németek jajkiáltása szívébe hatott s egy kicsiny, de erős hadsereggel megindult felszabadításukra. Mikor legelőször lépett német földre, egész seregével együtt térdreborulva kérte a Seregek Urának segítségét. Azután megindult s egymásután szorította vissza a császári hadakat. Katonái rajongtak érte. Bár szigorú fegyelmet tartott köztük, de szerető, gondos atyjuk is tudott lenni. Mikor seregei előre állt a harcban, biztos volt a győzelem. Az ellenfél, amelyet a végső diadaltól ütött el, gyűlölte Gusztáv Adolfot. Ráfogta, hogy csak azért tört rá Németországra, mert a császári korona kellett neki. Pedig, ha csak ilyen önző céljai lettek volna a nagy királynak, bizonyosan jobban kímélte volna életét. Ámde ő a csatában minden előljárt s nemcsak messziről igazgatta azt. Ez lett a veszte is. A lützeni ütközetben, amint épp diadalmas rohamra vezette lovasait, több golyótól találva összesesett s a vad harcban a paripák összetíporták testét (1632). De vére nem hiába ömlött. Az ő fellépése óta megfordult a kocka, a császáriak sohasem tudtak többé az evangéliusokon döntő győzelmet venni. Végre is biztosítaniuk kellett a Habsburgoknak az Evangélium szabadságát Németországon (1648).

4. Cromwell. Az angolok is elég korán elfogadták a reformációt: nem halt ki közülök a Wicif János szelleme. De az angol reformáció igen lanyha félmunka volt. A pápa jármát lerázta ugyan a nép és az egyház, de egyébként féligr katholikus maradt azután is. Az „anglikán” egyházban megmaradt a papi hatalom és vagyon, a templomban a babonás, pogányos szertartások. S még ennél is nagyobb baj volt az, hogy az emberek élete sem tisztult meg úgy, ahogyan a nagy reformátorok, főkép Kálvin, kívánták. Csak Skótországban — amely ekkor még

külön királyság volt — alakult a Kálvin útmutatása szerint igazán mintaszerű református egyház. Ennek példájára aztán nagyon sok komoly angol hívő is követelni kezdte az anglikán egyház megtisztítását a „pápiaság” maradványaitól. De az angol királyok félteni kezdték hatalmukat ezektől a következetes „kálvinistáktól”. Lázadókat láttak bennük és üldözöbe fogták, kínozták, ölték, számkivetésbe kergették ezeket a „puritánokat”, (így nevezték őket, mert folyton az egyház és az élet bibliai tisztaságát — latinul puritas — követelték). De a puritánokat nem lehetett megtörni. Nemsokára olyan királyok kerültek a trónra, akik titokban a pápa egyházához húztak, a népet zsarolták, a nemzet régi híres szabadságait semmibe sem vették. Ekkor a puritánok vezetése alatt kitört a nemzeti ellenállás. Ennek azonban mindaddig nem volt meg a kellő sikere, amíg élére nem állott egy falusi nemesemberből lett parlamenti tag: *Cromwell* (ejtsd: kramuell) *Olivér*.

Ez a férfiú, mielőtt a parlamentbe került volna, hosszú ideig élt vidéki udvarházában. Hatalmas hit lakott benne s ő állandóan imádsággal és bibliaolvasással táplálta azt. A Bibliából Isten iránt való engedelmességet tanult. Isten parancsszavára lett a parlament tagja és a nép vezére. Mikor a jellemtelen király fegyveres erővel akarta letiporni szabadságért küzdő népét: Cromwell a maga zsoltárénekő puritánjaiból hadsereget szervezett. Ez a hadsereg csakhamar győzelemre vitte a nép akaratát. A hazaáruló királynak a parlament ítéletéből lehullott a feje (1649).

Most Cromwell lett Anglia kormányzója. Többször megkínálták a koronával is, de ő azt mindig elutasította magától. Ám koronázatlanul is ő volt Anglia legnagyobb uralkodója. Az angol világhatalom alapját ő vetette meg. De ő lett a megteremtője a mai híres angol vallásszabadságnak is. Szavának súlya az egész világon nagy volt. Eredményesen tudott felélni a kontinensen üldözött hitsorsosai védelmére. Otthon vaskézzel kormányozta országát. A szabadság biztosítására rendet teremtett. A zűrzavar barátai meg is gyűlölték e miatt. élete vége felé sok ellensége, támadt. De ő haladt előre, egyecdül Isten igéjére hallgatva, a maga útján. Rendületlenül meg volt arról győződve, hogy ő Istennek eszköze. Ettől a hittől áthatva halt meg (1658) egykor híveinek nagyrészétől elhagyatva, de a jól végzett munka tudatában felséges nyugalommal.

5. Erdély nagy fejedelmei. Az evangéliumi hitű *magyaroknak* is hatalmas szabadítókat küldött Isten a XVII. században. Három nagy erdélyi fejedelem mentette meg őseinket attól, hogy hitüktől és hazájuktól egyszerre fosszák meg őket a Habsburgok. Ezek voltak: *Boçskay István*, *Bethlen Gábor* és /, *Rákóczi György*. Mindhármuk fegyverei előtt meghajolt Bécs.

Mindhárman diadalmas békekötésekkel biztosították evangéliumi hitük és magyar nemzetük szabadságát.

Bocskay Istvánnak a jelszava ez volt: „*Édes és dicső a hazáért meghalni*”. Már kortársai elneveztek „*a magyarok Mózesének*”, azaz Istenről küldött szabadítójának. Ő kelt föl először az elnyomó Habsburg-hatalom ellen. Pedig hú alattvalója volt a „bécsi királynak”, de nem nézhette tovább népe testi-lelki szenvedését. A király magyar katonái, a fegyelmezetlen, rabló hajdúk, lelkesedve állottak zászlói alá. Velük vívta ki a *bécsi békét* (1604), a magyar vallásszabadságnak első nagy biztosítékát. A hajdúkat aztán hálából a nagy Alföldön letelepítette: így lett belőlük a református magyarságnak egyik legértékesebb eleme. Forró hazaszeretetüket nagy fejedelmüktől örökölték. Mert már Bocskay világosan láta és kifejezte azt, amit később a Szózat költője énekelt: „*Tudjuk azt, hogy a mi nemzetünknek (nemzetünknek) több hazája ennél soha nem lészen s nincsen is, más minékünk az övét nem adja*”. Győzelmeinek tetőpontján vitte sírba áruló kancellárjának mérge (1606).

Méltó utódja volt Erdély fejedelmi székén a nagy *Bethlen Gábor*. Árva, vagyontalan nemes úrfiúcskából emelkedett a fejedelmi hatalom polcára. Sikerei tetőpontján a leghatalmasabb uralkodók keresték barátságát. De Bethlen tudta, hogy hatalmát és sikereit Isten kezéből kapta. Isten ügyét igyekezett tehát szolgálni nemcsak harcaiban, de a békében is. Három győzlemmel és békekötéssel — amelyek közül az 1621-iki *nikolsburgi* a legnevezetesebb — erősítette meg a Bocskay nagy vívmányát. 1622-ben pedig fejedelmi bőkezűséggel megalapította a gyulafehérvári (ma nagyenyedi) híres-nevezetes Bethlen-kollégiumot. Azt akarta, hogy itt növekedjék fel a nép egyszerű fiaiból Erdély és a magyar nemzet számára a jövendő hadserege: lelkipásztorok, tanítók, államférfiak. Úgy szívén hordozta ezt az iskolát, hogy még harcai közben is ennek a dolgaival foglalkozott. Mikor már halálán volt (1629) s nagy szenvedései között a szava is elállt, tollat kért és erős, határozott vonásokkal ezt vetette papírra: „*Ha Isten veltünk, kicsoda ellenünk? Senki nincsen bizonyára, bizonyára nincsen!*” (Lásd Róm. 8: 31).

Ilyen hívő, bibliás lélek volt volt a harmadik nagy fejedelem is, I. vagy „öreg” *Rákóczi György* (meghalt 1648-ban). Hitét szüntelen bibliatanulmányozással erősítette. A legsürgősebb államügyek intézése között, a csatazajban is minden nap szakított Isten igéjének olvasására és hallgatására egy-egy csöndes órát. Az Újszövetséget harminckétszer olvasta végig. És az élete tükre volt hitének. Udvara messze földön híres volt erkölcsi tisztaágáról. Saját fiai s a velük egyívású főúri gyermekek számára külön *udvari iskolát* állított fel s a hanyag és iskola kerülő diákokat maga fenyítette meg. A kis Erdélyország olyan virágzó állapotban volt öreg Rákóczi György alatt, mint soha

sem azelőtt, sem azután. Egyház és iskola áldva hirdette bőkezűségét. Isten dicsőségére úgy tudott takarékoskodni, hogy amikor győzelmes hadjáratát viselte: egy garassal sem kellett alattvalóit külön megterhelnie erre a célra. Ennek a hadjáratnak lett az eredménye a *linzi béke* (1645), amellyel I. Rákóczi György betetőzte két nagy elődje vívmányait, mert még a szegény, elnyomott jobbágyok számára is vallásszabadságot biztosított. A kegyelem embere volt ő is, mint elődei. „*Nem azé, aki akarja — ez volt az ő kedves igéje — sem nem azé, aki fut, hanem a könyörülő Isten*”. (Róm. 9: 16).

XV.

Az Evangélium vértanúi.

1. **A legerősebb fegyver.** A XVII. század végével a fegyverek zaja elnémulóban volt. A küzdő felek kifáradtak. A legtöbb országban sikerült az Evangélium híveinek biztosítaniuk hitüknek szabadságát. De egynéhány országban a római egyház számbeli túlsúlya, meg az államhatalom erőt vett rajtuk. Ilyenkor aztán csak egy fegyverük maradt még vallásuk és egyházuk megmentésére: *a szenvédés*. De ez a fegyver erősebbnek bizonyult valamennyi többinél. Akik megtanultak hitükért szenvedni: azoknak a hite sokkal szilárdabban állott, hogysem fegyverek védelmére szorult volna. Ilyenek voltak különösen a hugenották meg a magyar protestánsok.

2. **A hugenotta „pusztai egyház”.** A hugenották nagyok voltak a harcban, de még százszer nagyobbak voltak a szenvédésben. Ennek az ideje pedig hamar elkövetkezett. Fegyverrel kivívott vallásszabadságukat nem sokáig élvezhették nyugodtan. A népe jólétében fáradozó bölcs IV. Henrik törvénnyel oltalmazta őket (1598). Ó utána azonban megint olyan királyok következtek, akiktől a hugenották nem várhattak semmi jót. Különösen beborult felettük az ég, amikor XIV. Lajos, a „Napkirály” kezdett uralkodni. Ez a király önkényes uralkodó volt, vallási dolgokban pedig teljesen a jezsuiták eszén járt. Ez lett a hugenották végzete. A jezsuiták elhitették a királyt, hogy sok bűnének bocsánatát legbiztosabban akkor szerezheti meg, ha az eretnekséget teljesen kiirtja országából. De különben is azt tartotta ez a király, amit legtöbb előde: hogy csak az az ország lehet erős, amelyikben „egy törvény, egy király, egy hit” uralkodik. Ezért kegyetlenül lépett föl a hugenottákkal szemben. Pedig ezek, a harcok lezajlása után, igen hasznos és békés polgárai lettek az országnak. Iparban, kereskedelemben, földművelésben nem volt párjuk. Megbízhatóságuk közmondásos volt; egész Franciaországban járta a példaszó: „becsületes,

akár egy hugenotta". Közülök kerültek ki a legtisztességebb hivatalnokok, a legjobb orvosok, legderekabb ügyvédek. Még a józan ész is azt parancsolta volna tehát a királynak és tanácsosainak, hogy ezeket az embereket hagyják nyugodtan élni és dolgozni — a köz javára, az állam érdekében.

De az elvakult vallásgyűlőlet éppen ellenkezőt tanácsolt. Lajos az 1685-ik esztendőben egyszerűen eltörölte a hugenották vallásszabadságát biztosító IV. Henrik-féle törvényt. Ettől fogva a hugenották több mint száz esztendeig olyanok lettek saját hazájukban, mint az üzött vadak. Lázadás-számiba ment, ha Istenet a saját módjukon merték tisztni. A maguk evangéliumi szertartásaival keresztelniök, eszteriök, temetniök főbenjáró vétek volt. Csak magáért a zsoltáréneklésért vagy bibliaolvasásért is kegyetlen büntetés járt. Főurak, királyi tiszttiselők versenyeztek a papokkal a hugenották „téritésében”. Ahol az élöket nem tudták megtántorítani, ott a halottak is jók voltak nekik. Az eszméletlen haldoklóknak szájukba nyomták az ostyát s aztán büszkén hirdették róluk, hogy halálos ágyukon megtértek. Ha pedig volt még a haldoklónak annyi öntudata, hogy visszautasítsa a ráerőszakolt ostyát, akkor holttestét nem engedték tisztességesen eltemettetni: meztelenül végig-vonszoltatták az utcákon s végül a pecérekkel földeltették el. A hugenották házaiba katonákat — rendesen durva dragonyosokat — szállásoltak be (azért hívták *dragonnádoknak* ezeket a borzalmas „csizmás missziókat”) s ezeknek parancsuk volt rá, hogy minden képzelhető erőszakosságot kövessenek el a szerencsétlen lakók életén és vagyonán. Az ilyen katonák szállás-adóikat mindig koldusbotra juttatták s nem ritkán őrületbe kergették. És nem volt előlük más menekülés, csak egy: áttérni a római hitre. Mihelyt áttért valaki, nemcsak megszabadult a nyomorgatásuktól, de sokszor még jutalmakban, kitüntetésekben is részesült.

Nem csoda, ha e miatt rohamosan nőtt az áttértek száma. Ezek a borzalmak még a nagyon erős hitet is kemény próbára tették. Ám olyanok is sokan voltak, akik megállották ezt a próbát: sokkal többen, mint az üldözök számították. Az ilyenekre aztán — elsősorban a lelkipásztorokra — halálbüntetés várt, rendesen bitófa. Vagy, ami még ennél is sokkal súlyosabb volt: életfogytiglan tartó fogás, förtelmes börtönökben, közönséges gonosznevők közé láncoltan. Vagy pedig a legkínosabb fajta rabszolgaság, a gályarabság. Békés polgárok, előkelő tiszttiselők, hazájuk szolgálatában vérzett ősz katonák, kegyes lelkipásztorok, gyöngé nők ezreire várt ilyen sors. És ők fölvették a nehéz keresztet s hordozták azt sokszor évekig, évtizedekig. A vesztőhelyre menet győzelmi zsoltárokat énekeltek, így a 118. zsoltár 24. versét: „*Ez a nap az, melyet az Úr rendelt, örvendezzünk és vigadjunk ezen!*” Volt olyan eset, hogy a hóhér

alig mert hozzájuk nyúlni, látva arcuk fenséges derűjét és hallva, amint ellenségeikért imádkoznak. Máskor meg a kivégzésnél jelenlevő jezsuita ajkán szaladt szaladt ki a beismerés: „*Bizony, így haltak meg a mi régi szentjeink is!*”

A vértanúk példája az életbenmaradtak szilárdságát is megkettözte. A tömeges áttérések egyre apadtak s e helyett megkezdődtek a tömeges *kivándorlások*. Százezrek voltak, akik, ha életüket nem is, de szülőföldjüköt szívesen áldozták fel szent hitükért. Kivándoroltak a szomszédos evangéliumi hitű államokba, ahol szabadon követhették hitüket. Ott tárt karokkal fogadták őket, mert tudták, hogy kezük nyomán mindenütt virágzó ipar, földmívelés, kereskedelem támad. A francia király és miniszterei hamar észrevették, mekkora csapást jelent Franciaországra a hugenották tömeges kivándorlása. De a helyett, hogy az üldözést szüntették volna meg, a kivándorlást tiltották el. Katonákkal őriztették a határokat s akit szökésen kaptak, az sokszor életével fizetett. És a kivándorlóknak még sem birták útját állani. Mesébe illő bátorsággal szökdöstek át a határon az árлуhás hugenották, mindenüket elhagyva, csak hogy hitüknek szabadon élhessenek. Franciaország ennek következetében 400,000 lakóval és 60 millió franknyi tőkével lett szegényebb, az ellenséges államok hadserege pedig (hová a kivándorlóit hugenotta ifjak nagy számmal állottak be) 9000 pompás matrózzal és 12,000 kitűnő katonával lett gazdagabb. De az üldözés ennek ellenére is tovább folyt. S az otthonmaradt pár százezer hugenottát még sem bírták megtörni. Ezer veszéllyel dacolva jártak el ezek az éjnek idején erdőkben, barlangokban, hegyszakadékokban tartott istentiszteletre. Azt mondották: ez az ő egyházkra nézve a *pusztai bujdosás ideje*. Szabadulásuk órája csak 1787-ben ütött, amikor előbb XVI. Lajos királytól, majd két év múlva a nagy francia forradalomtól visszanyerték vallásuk szabadságát.

3. A magyar gályarabok. A XVII. század vége felé az evangéliumi hitű *magyarokra* is a hitnek súlyos próbái következtek. Ők ugyan sokkal többen voltak, mint francia testvéreik, tovább is volt módjukban a fegyvert forgatni, mint amazoknak. Ennek köszönhetők, hogy törvényes vallási szabadságuk — bár erősen megcsónkítva — a legszomorúbb időkben is megmaradt. De a királynak, a főpapoknak és a jezsuitáknak ezer alkalmuk nyílt, hogy kijártssák a törvényt. Sokat gyötörték — templomok, iskolák elvételével, erőszakos téritésekkel — a hívő népet is, de elsősorban a lelkipásztorokkal akartak leszámolni. Tudták, hogy pásztor nélkül magától is széthull majd a nyáj. Ezért az 1674-ik esztendőben 346 evangélikus és református prédkárt meg tanítót állítottak egy törvénytelen törvényszék elő, Pozsonyba. Ott hamisított levelek és hamis tanúvallomások alapján avval vádolták őket, hogy a törökökkel cimborálnak és össze-

esküvést szőnek LI. Lipót király ellen. A védekezést meg sem engedték nekik és valamennyit halálra ítélték. Ez ugyan csak arra való volt, hogy megfélemlítsék őket. Aki hitét megtagadta közülük, vagy kijelentette, hogy lemond hivataláról vagy számkivetésbe megy, azt rögtön szabadon bocsátották. De volt majdnem száz, aki egyikre sem volt hajlandó, hanem mindenkor hordozni akarta a Krisztusáért fölvett keresztet, Ezeket aztán a legrettentőbb fogásra vetették. Undok pincetömlöcökben zsúfolták össze a legnagyobb részt már élemedett, ősz embereket. Nehéz vasat tettek kezükre, lábukra s úgy egymáshoz bilincselték őket, hogy sem felülni, sem feküdni nem tudtak rendesen. Ruhájuk rongyokban foszlott le róluk és férgektől nyüzsgött. Kínzóik a legaljasabb rabmunkákat végeztették velük és a legállatiasabb lelkű katonákat rendelték ki pallérjaikul.

Közben a jezsuiták folyton csábítgatták őket a hithagyásra. Nem egy meggyötört lélek meg is adta magát. Néhányat meg a halál már itt megváltott szenvédéseitől. De hatvankilenc most is állhatatos maradt. Hogy ezeket is megtörjék, a főpapok gyalog hajtatták le őket a dunántúli várbörtönökből a tenger partjára. Azt a negyvennyolcat, aki a hosszú gyötrelmes úton el nem hullott, részben egy tengerparti börtönbe csukatták, részben (30-at) eladták a Nápoly mellett horgonyzó spanyol gályáakra evezős rabokul, fejenként 50 darab aranyon. A gályarabot akkor nem is tekintették embernek, hanem féligrállatnak, féligráppnek. Az ilyen boldogtalanonknak évet év után ott kellett tölteniök ötödmagukkal a piszkos, kemény evezőpadhoz láncolva. Hösségben, hidegben, viharban egyforma pontossággal kellett vonniuk az evezőt, félmeztelenre vetköztetve, kopaszra nyírott fejjel. Arra, aki lankadt vagy egy szót mert szólani társához, rögtön lecsapott a vad felügyelő korbácsa. A tengeri csatákban őket érték legjobban a golyók. Megörjítő szenvédések szakadatlansági láncolata volt a gályarabság. Rendesen nem is ítélték erre másokat, csak a legcégéresebb gonosznevőket. Ilyenekkel láncolták össze a mi prédikátorainkat. És bizonyosan ott is hagyták volna őket örökre a gályapadon, ha szenvédéseknek a keresztyén világban híre nem megy. De az evangéliumi hitű államok — különösen a kicsiny, de hatalmas Hollandia — minden követ megmozgattak a megszabadításukért. A hollandusok a megelőző században maguk is rengeteget véreztek hitük és hazájuk szabadságáért. Annál melegebben dobogott hát testvéri szívük a szenvédő magyar hősökért. Nekik, az ő eréyles bécsi közbejárásuknak lehetett köszönni, hogy 1676-ban a mérhetetlen szenvédéseknek mégis csak vége szakadt. A nápolyi gályákon még életben levő 24 rabot (és két nagybeteget a nápolyi tömlöcből) az erőshitű, hős holland tengernagy *Ruyter* (olv. röjtter) Mihály szabadította meg és szállította Velencébe. Ugyancsak külföldi segítséggel szabadultak ki a többi bebörtönzöttük is, akik még

életben maradtak. A kiszababultak Svájcba, majd Hollandiába jutottak s az idegen gyülekezetek kézről-kézre adták és szerettek minden jelével elhalmozták őket.

A magyarságnak soha senki nagyobb becsületet nem szerzett a külföld előtt, mint ezek a vértanú és hitvalló prédkátorok és tanítók. Az itthonmaradtak is az ő példájukból merítettek új erőt a megpróbáltatásokra. Isten ajándéka volt az ő hívő szenvedésük a magyar nemzet számára.

XVI.

A nagy építők.

1. A vallásháborúk hatása. A vallásszabadságért vívott hosszú küzdelmek mindenütt megviselték a keresztyén népeket. A folytonos háborúzás a legtöbb ember lelkét elvadította, erkölcséit durvákká tette. A valódi keresztyén vallás és keresztyéni élet még az Evangélium hívei között is hanyatlásnak indult. Siralmás romlásba dőlték volna az evangéliumi egyházzak, ha a nagy harcosok és nagy szenvedők után el nem jöttek volna a *nagy építők*.

2. A pietisták. Németországon, a reformáció szülőföldjén valósággal romokban hevert a keresztyén élet a harminc éves vallásháború után. A vallási kérdések fölött fáradhatatlanul vitáztak a papok, de sem az igazi hitre, sem az igazi szeretetre nem mutattak példát. Ezért a nép szellemi sötétségbe és erkölcs-telenségbe merült. A fejedelmek, a nagyurak, a gazdag polgárok egészen maguknak éltek, felebarátaik testi és lelki szenvedései-ről tudni sem akartak.

Nagyon sok derék hívőnek fájt a szíve ez állapotok miatt. De sokáig nem akadt senki, aki föl mert volna szólalni. Végre 1675-ben, egy kegyes és tudós lelkész, *Spener Fülöp*, ezt is meg-tette. Egy nevezetes munkát írt az evangéliikus egyház „Istennek tetsző meg javulásáról”. Ebben főlújította Luther legszebb tanításait. Világosan megmutatta, hogy valódi keresztyénsége csak annak van, aki bűneiből megtér és a Jézus nyom-dokain új életet kezd. Erre pedig nem elég egyszer életünkben megtanulnunk a hittant, hanem állandóan tanulmányoznunk kell a Bibliát. Csak ilyen módon lesz igazi vallásosságunk, valódi kegyességünk. És ezt a kegyességet könnyen meg lehet ismerni — a gyümölcseiről. A kegyes ember minden tevékeny, a jóban fáradhatatlan. Csak az ilyen kegyesek lehetnek méltó tagjai az egyháznak és teremthetik azt újjá.

Spenernek a példaadásán gyűlt lángra a lelke egy fiatal egyetemi magántanárnak, *Francke Ágostnak*. Ő már diákkorában nagy hévvel vetette rá magát a Szentírás tanulmányozá-

sára. Később pedig több társával külön bibliatanulmányozó kört alapított a lipcsei egyetemen. Ezek az ifjak nem törödtek társaik gúnyjával, hátat fordítottak a léha, diákos szórakozásoknak s az életüket egyedül a Biblia útmutatásai szerint igyekeztek berendezni. Példaadásuk egyre többeket megragadott. mindenfelé bibliakörök alakultak. A világ a nyelvérre vette őket. Mivel nagyon sokszor emlegették a kegyességet — latinul pietas — elkezdték őket kegyeskedőknek, *pietistáknak* csúfolni. De a pietisták büszkén viselték az ó Urukért a sok csúfságot s a végén dicsőséget szereztek gúnyneveknek.

A pietisták vezére Francke lett, aki rendkívül nagytehetségű, vasakaratú ember volt. Halléban műköött, mint lelkész és egyetemi tanár, 35 esztendőn át, haláláig (1727). Ez alatt a hitnek és a szeretetnek csodáit hozta létre. Különösen a lelkén viselte a szegény gyermekek gondját. Megesett a szíve rettentő elhanyagoltságukon. minden módot megragadott, hogy segíthessen rajtuk, nevelhesse őket. Parókiáján külön perselyben gyűjtögetett számukra adományokat. Ezek eleinte nagyon gyéren szaporodtak. De Francke hitt és várt. Egy nap végre a perselyben nagy meglepetésre négy tallért és tizenhat garast talált. „No — kiáltott fel — ez már becsületes egy tőke, evvel már lehet valami jó dolgot kezdeni!” S rögtön elhatározta, hogy *szegény-iskolát* alapít. Még aznap vett a pénzből könyveket és fölfogadott egy szegény nagyobb diákat. Ennek a segítségevel aztán napi két órán át tanította parókiája egyik szobájában a legszegényebb gyermeket. Ez az iskola olyan jól ment, hogy Francke isteni újjmutatást látott benne vállalatának továbbfolytatására. Ugyanígy, puszta kegyes adományokból, egyremásra alapította tovább a különböző intézeteket. Az ő műve az első polgári iskola, az első tanítóképző-intézet, az első árvaház, az első bibliaterjesztő társulat. Mindezen és még sok más alapításai egy óriási háztömbben máig is a legszebbben virágzának Halle városában. Pedig mindegyiknek alapításához rendkívül csekély pénzösszeggel fogott. Sokszor már úgy látszott, hogy minden pénzforrása kimerül. De Francke *ilyenkor* tudott legbuszgóban imádkozni. És az utolsó percben mindenig megmentette valami váratlanul jövő kegyes adomány. Halálakor különböző iskoláiban már több, mint kétezerháromszáz gyermek és ifjú tanult; árvaházának 130 növendéke volt, ingeren diákasztalnál 255-en étkeztek. Ilyen terebélyes fává lombosodott az a kis mustármag, az *első négy tallér* és *tizenhat garas*.

3. Más nagy keresztyén munkások. A későbbi pietisták közül *Zinzendorf Miklós gróf* (megh. 1760) a leghíresebb. Ez a forrószívű ember kora ifjúságától kezdve a Krisztus ügyének élt. Lemondott fényes családi tekintélyéről, előkelő állásokat dobott el magától, üldöztetést, számkivetést vont magára, de

céljától nem tágított. A saját birtokán még egészen fiatal korában egy *Herrnhut* (=Isten oltalma) nevű telepet létesített hívő keresztyénekből, akiket különféle felekezetekből szedett össze. Ez a vallásos társaság máig fennáll. Terjeszti a keresztyéni hitet és szeretetet Németországban és egyebütt.

A herrnhutiak példája lelkesítette munkára az angol *Wesley* (olv.: vezlő) Jánost és társait. Ezek a kiváló fiatal lelkészek az angol néptömegek gondozására szánták az életüket. Nem törödtek a gúnnyal, amely mindenfelől reájuk zúdult. Szívesen viselték a reájuk ragasztott „methodista” csúfnevet (ami anynyit jelent, mint „módszereskedő”, mert a Biblia tanulmányozásában s egyéb munkáikban is szigorú módszert követték). Wesley ötvenkét esztendőt töltött el prédikáló körútjaiban. Ez idő alatt több, mint negyvenzerszer hirdette az Igét, sokszor tízezrekből álló sokaságoknak, szabad ég alatt. Az ő és társai hatása alatt számtalan szív rendült meg és született újjá. Iszákos munkások, romlott nők nagy seregei ismerték meg a Krisztust és kezdtek tiszta, dolgos, új életet. Nemcsak az angol népet rázták fel, de még Amerikába is átterjedt jótékony hatásuk. Wesley halálakor (1791) a methodisták már külön egyházban élték. Ma többféle methodista egyház is van s ezek Angliában s Amerikában sok millió lelket számlálnak.

XVII.

A belmisszió hősei.

1. Miért van szükség a belmisszióra? A francia forradalom évtizedekig tartó háborúzást (1789—1815) zúdított rá földrészünkre. Ennek következménye szertelen nyomorúság, éhínség, ragály lett. Majd a béke éveinek is megvoltak a maguk veszedelmei. Különösen a gózgép feltalálása után óriási módon föllendült az ipar, a kereskedelem és a közlekedés. A gyáraknak, bányáknak, vasutaknak, nagy áruházaknak tízezrével volt munkásokra szükségük. Ezeknek a munkásoknak a munkaadóik megfizették a csekély bért, de egyébként sem testi, sem lelki jólétékkal nem törödtek sem a munkaadók, sem mások. Még maguk az egyházak sem. Testi és lelki szennybe merülve tengették életüket a dolgozó milliók. Elkeseredett szívük káromolta és tagadta az Istenet. Örökösen készen voltak a bűnre és a lázadásra. A nyomorgó és forrongó tömegekkel szemben egyedül a keresztyén hit és szeretet állhatta meg helyét. Egy olyan hatalmas munkát kellett köztük megindítani, amely semmivel sem volt könnyebb a pogányok között folytatott téritő munkánál. Mind a kettő *misszió* volt, apostoli küldetés: apostoli hit kellett hozzá. A pogányok közti missziót külmissziónak ne-

vezzük, ezt a másikat pedig, amely a névlegesen keresztyén nép között' folzik: *belmissziónak*.

2. Wichern. „A belmisszió atyjának” *Wichern Jánost tekinnek*. Ez nem jelenti azt, hogy ő találta volna ki ezt a munkát, rüüszen tulajdonképen már a nagy építők is ugyanebben fáradtak. Hanem ő volt az, aki a múlt században legelőször fölrázza egy nagy evangéliumi egyháznak, a németek a lelkismeretét és meg merte mondani, hogy amelyik egyház nem végez belmissziói munkát, az nem is érdemli meg a keresztyéni nevet.

Wichern a szabadság nagy esztendejében, 1848-ban, a Luther wittenbergi sírja fölött mondta ezt meg, egy nagy német egyházi gyűlésen. Ekkor már közel két évtizedes belmissziói munka állott mögötte. Szegény hamburgi kishivatalnok fia volt. Gyermekkora óta tapasztalásból ismerte a nyomort. De ismerte éppen olyan jól a leghatalmasabb segítséget is: a Krisztust. Már mint fiatal lelkésznyövendék részt vett a keresztyén szeretet munkáiban. Főként a gyermekek sorsa érdekelte. Különös szeretettel vonzódott a romlott családi körben élő, züllésnek indult gyermekek felé. Ezeket akarta kiragadni a fertőből. Hamarosan munkához is látott a nagy német kikötővárosban, Hamburgban.

Egy keresztyén emberbarát jóvoltából kapott egy kis szalmafödeles külvárosi házat, amelyet mindenki csak úgy emlegetett németül, hogy: *Rauhes Haus*.¹ Ide költözött be anyjával és leánytestvérével a 23 éves ifjú lelkész. Legelőször három fiút vettek magukhoz. Az egyik egy olyan gyermek volt, aki nem legnagyobb öröme más gyermekeknek s az állatoknak a kínzásában telt. A másik, verekedés és betörés miatt, már jól ismerte a tömlöcöt. A harmadik meg 92-szer került már a törvény kezére koldulás és tolvajlás miatt. De Wichernnek éppen ilyenekre volt szüksége. Ezeket akarta kipróbálni a krisztusi szeretet erejét. Rendbeszedte, munkához szoktatta őket. A fiúk örö mest fogadtak szót neki, mert ő azon a hangon beszélt velük, amin még soha senki: a szeretet, a bizalom hangján. Ezért csak hamar olyan eredményeket tudott elérni a gondjába vett gyermekkel, hogy mindenki bámulta. Sereges tűl vitték hozzá a züllött gyermeket. Ezekkel ő virágzó iparágakat rendezett be. Lassanként egy szép kis telep keletkezett a szalmafödeles házikó körül. Ennek a telepnek nem volt kerítése. A gyermekek, ha kedvük volt, bármikor megszökhettek onnan. S ez mégis a legritkább esetek közé tartozott. Még a legvásottabb gyermek is szegyeitek volna megcsalni az ő „jó atyukat”. A legelvadultabb kamasz durva szíve is megindult, amikor Wichern a szeme közé nézett és azt mondta neki: „Itt neked otthonod

¹ Ez a név egyesek szerint „cserjében álló házikót” jelent. Mások szerint személynév lett volna a „Rauhe”.

lesz; legyen most elfelejtve minden, amit eddig tettél; akit megbántottál, megbocsát”. Egyszer egy piszkos, vad fickónak azzal nyerte meg a szívét, hogy fogadtatásul egy szép rózsát tűzött a gomblyukába s egy másikat a kezébe adott azzal, hogy vigye el az anyjának, akit annyiszer megkeserített. Egy másik fiút meg azzal tett kezes báránnyá, hogy egy vasárnap kiengedte a városba az otthagyott kedves galambjaiért, amelyek után nagyon búsult. A fiú szásszor elcsavaroghatott volna, de estén pontosan visszatért a telepre.

Wichernt már ifjúkorában „emberszelídítőnek” nevezték, mert a leghatalmasabb szelídítőeszközzel: a Jézus Krisztus szeretetével dolgozott. Ez a szeretet nem is engedett neki soha pihenést. 1848 óta egész Németországban ő volt a belmisszió irányítója. De legjobban mégis csak az ő Rauhes Haus-án csünögött a szíve. Meg is adta neki az Úr azt az öröömöt, hogy ötven évig állhatott az élén ennek a lelket mentő intézménynek. Ma már valóságos kis város létesült a Rauhes Haus körül.

3. Bodelschwingh. Wichern nagy munkájának egyik örököse a németek között *Bodelschwingh Frigyes* lett. Bárófiú volt: családja egyike Poroszország legrégebbi családainak, apja magas-rangú tiszttiszt, végül államminiszter. Gyermekkorától fogva a legelőkelőbb körökben nőtt fel. De azért mégsem lett belőle könnyelmű ifjú, mint sok ránjabeliből. Egy párbajban elesett testvérenek halála mély hatással volt lelkére. Később ő maga esett életveszélyes betegségbe és csak az önfeláldozó ápolás mentette meg. Ettől fogva gyöngéd szeretettel fordult minden a szenvedők és betegek felé. Először gazdasági pályára lépett. Már itt minden szabad idejét a nyomorgó munkásnép támogatására szánta és minden fölösleges pénzét rájuk költötte. De úgy érezte, hogy Isten ötöle még többet kíván. Keresett valami olyan munkakört, amelyben teljesen átadhatja életét Krisztusnak. Egy vasárnap reggel átlovagolt egy faluba, hogy sürgősen aratónapszámosokat fogadjon. A falu népe éppen istentiszteleten volt. Az ifjú báró egy fához kötötte lovát s maga is belépett a zsúfolásig megtelt templomba. A lelkipásztor a Lukács 10: 2-ről prédikált: „*Monda Jézus az ő tanítványainak: Az aratni való gabona sok, de a munkás kevés; kérjétek azért az aratásnak Urát, hogy küldjön munkásokat az ő aratásába*”. Bodelschwingh úgy érezte, hogy ez az ige ige egészen neki szól. Akadályt nem ismerve, fogott hozzá, hogy misszionáriusnak képezze ki magát. De a pogányok közé nem juthatott ki. Isten másféle missziót szánt neki.

Először Párizsba ment ki, az ott nagy számmal élő evangéliikus németek közé. Az előkelő úrfi a világváros fénye helyett a kül-városok sötétségét kereste fel. Ott szedte össze a szegény, elhagyott német utcasepréket s egyéb hasonló alantas sorban élő honfitársait. Évekig élt ott, egy kis fa viskóban, amely egy-

szerre volt templom, iskola és parókia. Teljesen az ő szegény testvéreinek lelki-testi gondozására szánta magát. Oda vitte hazára leghívebb munkatársát, feleségét is, aki pedig szintén báróleány volt. Azután visszament Németországba, de ott is egy kis falu lelkésze lett. Ez időben történt, hogy a szászországi Bielefeldben irgalmas szívű keresztyének egy kis menhelyet alapítottak — *Béthel*, azaz Istenháza néven (olv. a Mózes I. könyve 28. fej.) — szegény nyavalayatörös betegek részére. A nyavalayatörés, epilepsia rettenetes görcsökkel járó gyógyíthatatlan betegség. A benne szenvédők számára csak a legtürelmesebb ápolás tudja enyhíteni az élet kínját. Szegénysorsú epileptikus betegeknek abban az időben ritkán lehetett ilyenben részük s az életük lassú haldoklás volt. A bielefeldi menhely alapítói a menhely vezetőjévé Bodelschwinghet szemelték ki. Ó aztán negyven év alatt az egyszerű kis első menházak körül egy valóságos várost varázsoltt elő, legnagyobb részt a maga gyűjtötte könyörödományokból, amelyekért nem restellte egész Németországot bekoldulni. Halála évében — 1910-ben — már 2000 epileptikus beteg talált ott a Jézus nevében gyöngéd ápolást, gondtalan életmódot, könnyű és mégis hasznos foglalkozást. De éppen így fölvette Bodelschwingh a gondját az iszákosoknak, az ideg- és elmebajosoknak, a tüdőbetegeknek is. Hajléktalanoknak menhelyeket épített: betevő falat nélkül tengődöknek munkát és kenyereset szerzett. Magára a legkevesebbet gondolt. Akárhányszor még enni is elfelejtett erős munkája közben. Gyermeket is hasonló igénytelenségre nevelte s művét most ők folytatjék Béthelben.

4. **Williams.** A methodisták fellépése óta Angolországban nem szünetelt az Evangélium mentő munkája. Ennek a munkának itt *Williams* (uiljemsz) György volt az egyik legnagyobb alakja. Az ő nevét különösen kell ismernie minden keresztyén ifjúnak, mert az ő nagy hite hozta létre a Keresztyén Ifjúsági Egyesületeket. Sokgyermekes paraszt bérő fia volt: pályáját mint kereskedőinas, majd segéd kezdte. Már serdülő ifjú korában öntudatos keresztyén életet élt. Londoni kereskedősegéd korában látta, mekkora testi-lelki romlásnak vannak a kereskedő és iparos ifjak kitéve, hogyan leskelődik rájuk minden utcasarkon a bűn. Az ifjú Williams tehát fölvette a saját pályatársainak a gondját. Fáradhatatlan türelemmel kezdte őket összegyűjteni a Biblia köré. Csak tizenketten voltak, amikor (1844-ben) megalapították Londonban az első Keresztyén Ifjúsági Egyesületet. Az ifjak, akik ebben az egyesületben tanulták megismerni a Megváltót, az életben nemcsak szilárd keresztyén hitükkel, de hűségükkel, becsületességükkel is kitűntek. A legnagyobb londoni kereskedőházak nemsoká csak ezek közül szerették választani alkalmazottait. Az Ifjúsági Egyesületek Európa és Amerika evangéliumi keresztyénei közt alig hat évtized alatt páratlan népszerűségre

jutottak. Williams halálakor (1905) már negyvenöt nemzet körében 7676 egyesület működött 707,667 taggal, ma pedig már a milliót is jóval meghaladja a tagok száma. Ez a szent hadsereg a világháború alatt a keresztyén testvériség érdekében küzdött. Sok magyar ember áldja a KIE katonaotthonok és hadifogolygondozás emlékét. Az Ifjúsági Egyletek munkájából ágazott ki később a hatalmas Keresztyén Diákmozgalom és diákszövetségi munka is, amely a közép- és főiskolai ifjúság szívében akarja királyá tenni Jézust. S mindez a sok áldás egy nagy londoni áruház egyik sötét emeleti szobácskájából indult ki, ahol valamikor az ifjú Williams lakott. Később igen gazdag kereskedő lett belőle. Munkájának elismerésül bárói ranggal tüntette ki az angol királynő az egykor parasztfiút. De lélekben késő vénségéig az maradt, aki volt. Még aggastyán korában, halála évében is elment Parisba, hogy a KIE nagy nemzetközi konferenciáján részt vegyen. Ekkor mondotta e szép búcsúszavakat: „*Francia ifjak, ha boldog, hasznos és nyereséges életet akartok, adjátok át magatokat Istennek még ifjúságok idején.*”

5. Szilassy Aladár. A Keresztyén Ifjúsági Egyesületek munkája 1883 óta Magyarországon is folyik. Hazánkban ez a munka 41 éven át elválhatatlanul összeforrt a Szilassy Aladár nevével. Ez a nagy magyar keresztyén az ország egyik legrégebb nemes családjából származott s a magyar állam egyik legmagasabb Bírói székébe emelkedett. De sem előkelő származása, sem magas rangja nem tudta elvonni a Krisztus szolgálatától, akit ifjúkora óta ismert és követett. Szeretett református egyházának egyik leghívebb munkása volt. Mindig kerülte a feltünést s másoknak engedte át a vezéri helyeket, hogy annál többet dolgozhassék rejtve, névtelenül. A keresztyén ifjúsági egyesületi munka az ő vezetése alatt úgy Budapesten, mint az ország több más pontján gyökeret vert. Ezt a munkát és annak résztvevőit gyermekeiként szerette. Nem ismert akadályt, amely visszatarthatta volna kedves ifjai köréből. Az 1923-iki poroszlói országos konferencián súlyos betegen, irtózatos görcsöktől kínozva szólott hozzájuk a 77 éves agg: de mindenki csak a szent lelkészést látta arcán és alakján; utólag tudódott ki szinte emberfeletti erővel leküzdött szenvedése. Ilyen áldozat volt egész élete. „Nem volt olyan apró feladat, hogy kicsinyelte volna, sem olyan nagy, hogy sokallta volna. Sohasem látták úgy, hogy másoknak parancsolt volna és sohasem úgy, hogy magának ne parancsolt volna.” Még kevessel halála előtt, 78 éves korában is naponként többször gyalog ment fel ötödik emeleti lakásába, kímélni akarván a fájóslábú házmesternét, aki a felvonógépet kezelte. Koporsója fölött méltán mondták el 1924 decemberében: „*Jótétemény volt: senki sincs, aki adósa ne lenne...*”

XVIII.

A külmisszió; Livingstone.

1. Az evangéliumi keresztyénség és a külmisszió. Míg a beimisszió a régi keresztyén világban folytatta hódító hadjáratát, azalatt a másik apostoli munka, a *külmisszió* sem pihent. Ez a munka az evangéliumi keresztyének között csak nagynehezen indult meg. A reformáció egyházai nagyon sokáig a maguk berendezésével, majd a hitvitákkal és a vallásháborúkkal voltak elfoglalva. így történhetett meg, hogy a római katholikus misszionáriusok, főkép a jezsuiták, már százezerszámra tettek pogányokat keresztyénekké — igaz, leginkább csak kúlsőleg — s az evangélium egyházai részéről még alig egy-két ember törödött az Úr missziói parancsával; „*Elmenvén e széles világra, hirdessétek az Evangéliumot minden teremtésnek.*” (Márk 16: 15). De végre jöttek a pietisták, különösen a herrnhutiak. Ezek előtt világos volt, hogy az a keresztyénség, amelyik nem igyekszik meghódítani a világot, nem is keresztyénség. Szívük pedig meg-esset a lelki-testi nyomorúságban élő pogányok sorsán. Ezer halállal dacolva elmentek közéjük. Ők voltak az elsők, akik nem kapzsi módon *kihasználni* igyekeztek a pogány népeket, mint a gyarmatosító keresztyén országok tiszviselői és kalmárai. Nem is arra törekedtek, hogy egyszerre minél nagyobb tömegeket tereljenek belőlük a keresztvíz alá, mint a római katholikus missziók. Hanem úgy tekintettek minden egyes pogányt, mint testvérüket. Foglalkoztak mindegyikkel külön-külön. Meggyógyították rettenetes betegségeiből, kiváltották rabszolgaságából, megismertették vele a műveltségnek legalább az elemeit s megszerették vele a megváltó Jézus Krisztust. A vérszomjas vadak közt számos ilyen pietista, herrnhuti misszionárius életét is adta az Úrért. De hulló vérük meglágyította a pogányok kemény szívét s az itthoni evangéliumi keresztyének lelkiismeretét is fölébresztette. A múlt század eleje óta egyre hatalmasabb arányokban folyik a külmissziói munka. Az evangéliumi hitű nagy népek — angolok, németek, amerikaik, de még egynéhány kisebb is, mint a hollandok, a dánok, a református franciák — vetélkedve hozzák e célra áldozataikat és küldik ki legjobb fiaikat és leányaikat a misszió munkájába. Csak a négy millió magyar evangéliumi keresztyénnek nem ébredt föl még eléggé a missziói lelkiismerete. Pedig a földkerekségen még mindig több, mint ezer millió pogány van, az egész emberiségnek több, mint kétharmada. Tehát még „nagyon sok az aratni való és nagyon kevés a munkás”.

A külmisszió számtalan hőse közül említsük meg az angol *Carey Vilmost* (olv. kéri), aki foltozóvargából lett India legnagyob布 misszionáriusa és egy ottani főiskola világhírű tanára. Hatal-

mas tudásával egész sereg indiai nyelvre fordította le a Szentírást vagy annak egyes részeit (meghalt 1834). Továbbá a skót református *Chalmers Jakabot* (olv. csámörsz), Új-Guinea misszionáriusát, aki hosszú és áldásos tevékenység után vörterná halált halt az emberevő vadak között (1901). A „sötét földrésznek”, Afrikának legnagyobb misszionáriusa pedig Livingstone Dávid volt.

2. Livingstone ifjúsága. Livingstone (olv. livingsztón) Dávid szegény skót református szatácsnak volt a gyermeké, akinek már tíz éves korában magának kellett megkeresnie a kenyerét. De a kis fiú lelke tudására szomjazott. A szövőgyárban, ahol dolgozott, egy kis latin nyelvtant tett ki a gép mellett maga elé s szabad perceiben azt tanulgatta. Este, munka után, még éjfélig ült a könyv mellett. Kegyes apja tanításából s a Bibliából pedig korán megismerte Jézust. Alig serdült föl, amikor már szilárdan elszánta magát a Megváltó szolgálatára. Olvasmányaiból megismerkedett a külmisszióval. Orvos-misszionáriusnak akarta magát kiképezni, hogy a Jézus nyomán testeket és lelkeket egyszerre gyógyítson. Apja nem segíthette; összekuporgatott gyári kerésményéből tartotta fenn eleinte magát az egyetemen. Még mint orvostanhallgató is hazament vakációra a gép mellé, hogy tanulmányai folytatására pénzt gyűjtsön. De végre gondjaiba vette és kiképezte a londoni missziói társaság. Az 1840-ik esztendőben a huszonhét éves fiatalember elhajózott a délafríkai Fokvárosba s onnan kiindulva, azonnal munkához látott.

3. A rabszolgakereskedés; Livingstone célkitűzése. A néger törzsek Livingstone megérkezésekor még csak parányi kis részükben hallottak az Evangéliumról. Tömegeik bálványimádásba, babonaságba, erkölcsstelenségbe és piszokba voltak merülve. Rettentő betegségek, örökösi háborúk tizedelték őket. De még ennél is nagyobb ostoruk volt a köztük lakó fehér emberek és arabok kegyetlen kapzsisága. Akkor még a világ nagyon sok népénel, keresztyének között is, fennállott a rabszolgatartás és rabszolgakereskedés. Keresztyén emberbarátok küzdöttek ugyan ellene, de ennek a küzdelemnek csak Angliában volt még eredménye, ahol már a század elejétől el volt tiltva a rabszolgatartás és kereskedés. Más népek, különösen a keresztyén portugálok és a mohamedán arabok tovább üzték ezt az aljas embervásárt. Fegyveres csapatokkal felgyújtották a mit sem sejtő néger falvakat. Fejvesztetten menekülvő lakosaiat elfogdosták s azokat, aikik szabadulni próbáltak, lelödözték. Az elfogottaknak villaalakban végződő farudakat tettek a nyakukba, azokkal egymáshoz kapcsolták őket s úgy hajtották Zanzibar, vagy más kikötővárosok vásáraira. A négerek szíve e miatt tele volt izzó gyűlöettel a fehérek iránt. A misszionáriusokat, köztük Livingstone-t is, a legnagyobb bizalmatlansággal fogadták.

Ezeknek igen nagy fáradtukba került, míg megérgették valahogy velük, hogy ők egészen más céllal jönnek, mint a rabszolga-kereskedők. Folytonos veszedelemben forgott az életük a gyankvó, alattomos feketék között.

Ámde a Livingstone szeretete nem csüggéd. Lelkében egy nagy elhatározás született meg. Eddig a misszionáriusok és a tiszteles angol kereskedők számára Afrika belsejébe csak egy út volt úgy-ahogy megközelíthető: délfelől. De egy nagy sivatagon kellett volna áthaladniuk, amitől visszarettentek. Aztán meg a Délafríkában letelepült hollandi eredetű búrok féltékenyek voltak az angolokra és misszióik iránt sem voltak jóindulattal. Livingstone tehát most azt tette föl magában, hogy föl fogja kutatni a keleti és nyugati partokról Afrika belsejébe vezető utakat, amelyekre még fehér ember, a rabszolgakereskedőkön kívül, rá nem tette a lábat. Figyelmeztetni akarta hazáját és a nagy világot, hogy ezeken az utakon meg lehet indítani a missziói munkát és a tiszteles kereskedelmet s el lehet fogni a rabszolgakereskedést. „*Utat nyitok — mondotta — Afrika belsejébe, vagy meghalok!*”

4. Livingstone munkája. Amikor Livingstone készen volt nagy tervével, kis családját, amelyet már Afrikában alapított, hazaküldte Angliába s aztán húsz esztendőn keresztül járta a sivatagok, vadonerdők és mocsarak irdatlan tájait. Ökrösszekéren, ökörháton, de legnagyobb részt gyalog, közel ötvenezer kilométernyi utat tett meg e húsz év alatt. Körülbelül másfél millió négyzetkilométernyi ismeretlen területet tárta fel a földrajzi tudomány számára. Elsősorban őneki köszönheti a tudomány a „sötét földrész” alaposabb ismeretét. Útjain sokszor csak a legnagyobb nehézséggel — néha a mocsarak övig érő vizében gázolva, máskor vadonerdők ember nem járta tövises bozótján keresztül — bírt előrehaladni. Sokszor hetekig tartó felhőszakadásokban vándorolt, máskor meg olyan forróságban, hogy még a homokba esett bogár is azonnal elpusztult. Számtalanszor forgott életveszedelemben. A vad törzsek bizalimatlanul fogadták s halállal fenyegették. De Livingstone minden le tudta őket fegyverezni félelmet nem ismerő lélekjelenlétével, főkép pedig szolgálatkész, jó szívével. Fáradhatatlanul hirdette nekik az Evangéliumot, de nemcsak a szavával, hanem a tetteivel, az életével is. Kiragadta őket kuruzslóik hatalmából s eredményesen gyógyította magukat és állataikat. Megtámitotta őket földet művelni, házat építeni, szerszámokat készíteni, írni, olvasni. Még a legvadabb törzsek is megérezték lassan-lassan, hogy ez az ember nem a vagyonukra és nem az életükre, hanem a lelkükre vágyik. Utóbb nem is emlegették más néven, mint úgy, hogy a „jó ember”. Még első nagy felfedező útjára indulásakor *Szkeletu*, a hatalmas makololó törzsfőnök, aki nagyon szerette és tisztelte őt, huszonnyolc négert

adott melléje kísérőül. Livingstone megígérte neki, hogy ha majd célját, a nyugati partvidékre vezető út felkutatását elérte, akármilyen messziről is visszatér hozzá és visszahozza embereit. Nagy viszontagságok után végre is el jutott a portugál kikötővárosba. Ott éppen egy angol hadihajó horgonyozott. Ennek a kapitánya nagyban biztatta a mocsárláztól elgyötört Livingstonet, hogy térjen vissza egy kis pihenésre az ő hajóján hazájába, amelyet akkor már 14 éve nem látott, családjához, melytől évekkel azelőtt elszakadt. De Livingstone nem engedett a csábításnak. Ő szavát adta a derék Szekeletunak s hű makololó kísérőinek és azt meg akarta tartani. Amint erőre kapott, megfordult és hiánytalanul hazavitte otthonába a huszonnyolc embert. Ezzel a hű szeretettel végre valósággal rajongó híveket szerzett a feketék között. Tűzön-vízen keresztül készek voltak követni, amikor látták, hogy ennek a fehér embernek — ahogy ők szokták mondani — „*mekkora szíve van*”. Valóban csak a szívvel hódított. Harminckét esztendőn át még önvédelemből sem ontott soha embervért, pedig elégszer lett volna oka és alkalma rá. Rendületlenül hitte, hogy „*mindaddig halhatatlanok vagyunk, míg föladatunkat el nem végeztük*”.

Szent céljához hajthatatlanul ragaszkodott. Kétízben haza-látogatott ugyan Angliába, de sem kedvesei, sem a kittüntetések és ünneplések nem tudták otthon marasztani. Újra visszavágott a vadonba, feketéi közé. Egészen alaposan ki akarta kutatni Afrika közepét. Évekig nem hallottak róla. Végre egy fiatal, bátor amerikai újságíró, *Stanley* (olv. sztenli) vállalkozott fölkeresésére. Hosszú kutatóút után meg is találta a Tanganyika tó partján, Udzsidzsiban. Akkor már Livingstone teljesen össze volt törve és meg volt öregedve. Teste az örökök lázakban kiaszott, fogai kihullottak, nem bírt enni. Gyógyszeres látáját egy gonosz kísérője ellopta. A falunak rabszolgakereskedéssel foglalkozó arab telepitvénysérei folytonosan óláikkodtak az életére. De alighogy kissé összeszedte magát a Stanley segítségével, újra csak elindult — a kötelesség útján. Hiába hívogatta Stanley, hogy térjen vele együtt haza, pihenni. „Ha *meg* kell halnom — mondotta — kötelességem teljesítése közben akarok meghalni.” Tántorgó léptekkel, kisebesedett lábbal, örökök szomjúságtól kínzottan haladt előre. Sokszor összeroskadt útközben s hű szolgái szedték föl és vitték tovább. Azt remélte, hogy végre is meg fogja találni a *Nílus forrásait*, amelyekről addig csak meséket tudtak az emberek. Ügy gondolta, hogy ez a nagy földrajzi fölfedezés végre majd azoknak a figyelmét is Afrikára fogja irányítani, akik eddig nem törődtek vele. És azt remélte, hogy akkor majd tudomást vesz a rabszolgakereskedők üzelméről is az egész világ.

5. Halála. Végső nagy célját már nem érhette el Livingstone. 1873 május hó elsején, hajnali szürkületkor a Bangveoló-tó

partján néhány hű szolgája belépett a kis kalyibába, ahol már két nap óta feküdt irtózatos lázaktól gyötörtén, beteg tüdővel „a jó ember”. Nagy meglepetésükre ott találták ágya előtt, térdreborulva, mozdulatlanul. Néhány percig megilletődve nézték, de aztán, hogy nem mozdult, odaléptek hozzá és gyöngéden megérintették arcát. Az hideg volt, mint a jég. Livingstone halott volt — és imádság közben halt meg. A Nílus forrásait nem találta meg, de a kegyelem forrásaiból utolsó percéig ivott.

Hű szolgái megható módon mutatták ki hálájukat az ő jó uruk iránt. „Nagy szívét”, amelyet annyiszor csodáltak, kivették holttestéből és ott földelték el halála helyén, a tópart egy kis falucskájában, egy nagy fa alatt. Magát a holttestet pedig bebalzsamozták, fakéregbe takarták, vászonba göngyölték s úgy vitték vállukon, kilenc hónapig tartó gyaloglással le a tengerpartra. Láz, éhség, vadállatok, rossz emberek nem bírták őket föltartóztatni. így került végre hazára pihenni a nagy úttörő. Hálás nemzete a Westminster-apátság templomába temette el, legnagyobb fiai között. Sírkövére rávésték azokat a szavakat, amelyeket kevessel halála előtt üzент egy nagy amerikai újság útján az egész művelt világnak: „*Mindaz, amit itteni magányom ból üzenhetek, ennyi: Isten gazdag áldása szálljon minden olyan emberre — legyen bár amerikai, angol vagy török — aki segít begyűjteni a világnak ezt a nyílt sebét.*” t. i. a rabszolgakereskedést!

Livingstone és mindenki a többi hithősök, akikről ebben a könyvben tanultunk, a Krisztus uralmát harcoltak és szentek. Emberi részről az ő művök az, hogy a keresztyén anyaszentegyház ma is fennáll és terjed. Figyelmezzünk hát az ő életük végére és kövessük hitüket. (Zsidók 13: 7).

Tartalom.

I. Az első keresztyének.

1. A keresztyének a római birodalomban. —	2. A keresztyénüldözések; a vértanúk; a keresztyénség győzelme.	5—8
---	--	-----

II. Az első szerzetesek.

1. Remete Antal és követői. —	2. A szerzetesség Keleten. —	
3. A szerzetesség Nyugaton. —	4. A „szentek”	8—11

III. Ágoston.

1. Ágoston ifjúsága és megtérése. —	2. Ágoston munkássága	11—13
-------------------------------------	-----------------------------	-------

IV. Az első nagy pápák.

1. A pápaság keletkezése. —	2. 1. Leó és I. Gergely.....	13—15
-----------------------------	------------------------------	-------

V. A barbárok megtérítése; Bonifácius.

1. Az új népek keresztyénsége; Bonifácius, mint téritő. —		
2. Bonifácius mint rendező; halála.....		15 -17

VI. Nagy keresztyén uralkodók.

1. Nagy Károly. —	2. I. István és I. László magyar királyok.....	18—20
-------------------	--	-------

VII. VII. Gergely pápa.

1. Romlás és tisztulás az egyházban; VII. Gergely ifjúsága. —		
2. VII. Gergely pápasága; utódai		20—23

VIII. Ferenc.

1. A keresztes hadjáratok és következményeik; Wald Péter; az eretnekségek. —	2. Ferenc ifjúsága, megtérése, útnak indulása. —	3. Ferenc munkássága, jellege; halála. —	4. A kolduló szerzetek.....	23—26
--	--	--	-----------------------------	-------

IX. Wiclid és Húsz.

1. Nagy bajok az egyházban. —	2. Wiclid János. —	3. Húsz János. —	4. A husziták.....	26—30
-------------------------------	--------------------	------------------	--------------------	-------

X. Az egyház a reformáció küszöbén.

1. A bajok gyökere. — 2. Visszaélés a bűnbocsánattal; a búcsú levelek. — 3. Ereklyék, csodakórság. — 4. A papság. — 5. A pápai udvar. — 6. Folvtonos kísérletek a megújulásra..... 30—33

XI. Luther.

1. Luther ifjúsága, klastromba lépéséig. -- 2. A szerzetes Luther. — 3. A kilencvenöt tétel. — 4. A wormsi hitvalló. — 5. A reformátor 33—37

XII. Kálvin.

1. Kálvin föllépésének előzményei; a reformáció Svájcban; Zwingli.— 2. Kálvin ifjúsága. — 3. Az Institutio; Kálvin Genfben marad. — 4. Kálvin genfi működése. — 5. Kálvin hatása Európában; életmódja; halála 38—43

XIII. A magyar reformátorok.

1. Általános jellemzésük. — 2. Dévai Biró Mátyás. — 3. Szegedi Kis István..... 43—45

XIV. Az Evangélium bajvívói.

1. Az ellenreformáció. — 2. Coligny. — 3. Gusztáv Adolf. — 4. Cromwell. — 5. Erdély nagy fejedelmei..... 46—51

XV. Az Evangélium vétanúi.

1. A legerősebb fegyver. — 2. A hugenották, a „pusztai egyház”. — 3. A magyar gályarabok..... 51—55

XVI. A nagy építők.

1. A vallásháborúk hatása. — 2. A pietisták. — 3. Más nagy keresztyén munkások..... 55—57

XVII. A belmisszió hősei.

1. Miért van szükség a belmisszióra? — 2. Wichern. — 3. Bodelschwingh. — 4. Williams. — 5. Szilassy Aladár..... 57—61

XVIII. A külmisszió; Livingstone.

1. Az evangéliumi keresztyénség és a külmisszió. — 2. Livingstone ifjúsága. — 3. A rabszolgakereskedés; Livingstone célkitűzése. — 4. Livingstone munkája. — 5. Halála..... 62—66